

# Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historicolitteraria 21 (2021)

ISSN 2081-1853

DOI 10.24917/20811853.21.3

**Katarzyna Kaczor-Scheitler**

ORCID 0000-0003-3955-138X

Uniwersytet Łódzki

## O wpływie spuścizny Świętej Teresy z Ávili na piśmiennictwo i kulturę polskiego baroku

### Wprowadzenie

Celem artykułu jest scalenie wiedzy na temat spuścizny polskiego Karmelu (zwłaszcza jego żeńskiej odnogi) oraz zebranie dotychczasowych, w tym najnowszych prac literaturoznawców i historyków duchowości z tego obszaru. Podjęte zagadnienie prezentowane jest w formie sumarycznego opracowania ze wskazaniem odwołań bibliograficznych. Ważną częścią publikacji jest zaprezentowanie wpływu dzieł Świętej Teresy z Ávili (1515–1582) na polskie piśmiennictwo karmelitańskie i na kulturę polskiego baroku. Rozważania zogniskowane są wokół recepcji mistyki Reformatorki w autobiografiach polskich karmelitanek oraz w utworach poetyckich środowiska karmelitańskiego z XVII i XVIII wieku. Zwraca się w pracy uwagę na ośrodki kultu Świętej Teresy w Polsce, nabożeństwa i modlitewniki oraz na popularyzację Świętej poprzez sztukę. Refleksją objęte zostają także aspiracje mistyczne polskich poetów z XVII i XVIII wieku, między innymi Kaspra Twardowskiego, Sebastiana Grabowieckiego, Stanisława Grochowskiego, Mikołaja Mielezki, Zbigniewa Morsztyna, Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, Elżbiety Drużbackiej i Konstancji Beniśławskiej.

### Stan badań nad recepcją mistycyzmu hiszpańskiego w Polsce<sup>1</sup>

Recepcją hiszpańskiego piśmiennictwa mistycznego w Polsce w okresie staropolskim zajmowali się badacze wielu dyscyplin, między innymi z zakresu duchowości i literaturoznawstwa. W latach trzydziestych XX wieku zagadnienie rozpowszechniania się mistyki hiszpańskiej w Polsce omówiła Stefania Ciesielska-Borkowska,

---

<sup>1</sup> Przedstawiony stan badań nawiązuje do ustaleń badaczy zreferowanych przeze mnie w monografii: K. Kaczor-Scheitler, *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku*, Łódź 2005, s. 19–34. Omówione są tu także nowsze oraz ostatnie prace związane z podjętym zagadnieniem.

która zgromadziła bibliografię przekładów dzieł mistyków hiszpańskich na język polski, podkreślając, że stanowią one najważniejszą formę infiltracji mistyki hiszpańskiej w Polsce<sup>2</sup>. Ponadto poddała krytyce próby poetyckie podjęte przez polskie karmelitanki, zarzucając im między innymi pozaartystyczne cele przekładu oraz pozbawioną odpowiedniej szaty i wyrazu formę przeżyć religijnych<sup>3</sup>.

Na temat piśmiennictwa hiszpańskiego w Polsce w okresie staropolskim wypowiedziała się Krystyna Niklewiczówna. Iberystka zaznaczyła, że dzieła Świętej Teresy z Ávili ukazały się w druku w 1583 roku, a pierwszy ich wydawca Luis de Leon, „poeta i wykwintny stylistą”, uwydatnił w przemowie „przystępność wykładu, czystość języka, wdzięk i niewymuszoną elegancję jej wypowiedzi”<sup>4</sup>.

W badaniach nad dziejami duchowości karmelitańskiej w Polsce z XVII i XVIII wieku nieocenione są studia Karola Górskiego, pioniera i edytora tekstów. Ważne miejsce zajęły wydane przez niego autobiograficzne zapiski zakonnice<sup>5</sup>, w których badacz, wypowiadając się na temat wpływu mistycyzmu hiszpańskiego na polskie piśmiennictwo karmelitańskie, uznał, że Anna Maria Marchocka na tle dziejów życia duchowego w Polsce była postacią niezwykłą<sup>6</sup>, a jej *Autobiografia mistyczna*, nawiązująca do wzorów hiszpańskich, wpłynęła na umysłowość polską<sup>7</sup>. Górski zaznaczył ponadto, że autobiograficzne zapiski przedstawiające doświadczenia mis-

<sup>2</sup> S. Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939 (Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, t. 66, nr 1), s. 186.

<sup>3</sup> Tamże, s. 181–184, 187.

<sup>4</sup> K. Niklewiczówna, *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*, red. T. Michałowska i J. Ślaski, Wrocław 1977, s. 101.

<sup>5</sup> Zob.: *Autobiografia mistyczna M. Teresy od Jezusa Karm. Bosej (Anny Marii Marchockiej) 1603–1652*, wyd. K. Górski, Poznań 1939 (Pisarze Ascetyczno-Mistyczni Polski, t. 2); *Krótkie zebranie żywota świętobliwego W. Matki Anny a Jezu pierwszej z Polek karmelitanki bosej reformacji św. Matki naszej Teresy. Przez W.O. Stefana od św. Teresy niegdą prowincjała napisane. Rodzicy i urodzenie W. Matki Anny a Jezu*, [w:] K. Górski, A.M. Borkowska OSB, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa 1984 (Textus et Studia, t. 15), s. 41–118; *Autobiograficzne zapiski M. Barbary od Najśw. Sakramentu, karmelitanki bosej (zm. 1670)*, wstęp i wyd. K. Górski, „Nasza Przeszłość”, t. 14: 1961, s. 249–264 (odb. *Autobiograficzne zapiski M. Barbary od Najśw. Sakramentu, karmelitanki bosej (zm. 1670)*, wstęp K. Górski, [w:] K. Górski, A.M. Borkowska OSB, *Historiografia zakonna...*, dz. cyt., s. 185–200).

<sup>6</sup> K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1: 966–1795, Lublin 1962, s. 118. Zob.: tenże, *Anna Maria Marchocka m. Teresa od Jezusa (1603–1652) karmelitanka bosa*, „Nasza Przeszłość”, t. 41: 1974, s. 21–28.

<sup>7</sup> K. Górski, *Przedmowa*, [w:] *Autobiografia mistyczna M. Teresy od Jezusa...*, dz. cyt., s. 9; zob.: tenże, *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980, s. 16; tenże, *Teologia ascetyczno-mistyczna (Wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, nr 96, s. 458–460.

tyczne „należą w literaturze staropolskiej do rzadkości”<sup>8</sup>, a początek tego rodzaju tekstom dała Święta Teresa z Ávili. Oprócz Teresy od Jezusa (Anny Marii Marchockiej / Marianny Marchockiej) uczoney wskazała inne polskie karmelitanki, autorki mistycznych autobiografii: Annę od Jezusa (Jadwigę Stobieńską) i Barbarę od Najświętszego Sakramentu (Teofilę z Kretkowskich Zadzikową). Wyróżnił ponadto twórczość ascetyczno-mistyczną polskich karmelitów bosych oraz przekłady pism Świętej Teresy z Ávili dokonane przez Sebastiana Nuceryna i wydane w Krakowie, a także opublikowane w Kolonii dzieła Świętego Jana od Krzyża w tłumaczeniu ojca Andrzeja od Jezusa (Brzechwy).

Zagadnienie kultu Świętej Teresy z Ávili w polskich ośrodkach karmelitańskich omówił Honorat Czesław Gil<sup>9</sup>, natomiast Benignus Wanat zebrał bibliografię jej dzieł w Polsce<sup>10</sup>. Jerzy Wiesław Gogola podjął się zweryfikowania autentyczności mistycznych doświadczeń Marchockiej na podstawie kryteriów stosowanych w teologii życia duchowego oraz ustalenia w przybliżeniu jej postępu w życiu mistycznym, biorąc za punkt odniesienia opisy etapów drogi duchowej Świętej Teresy z Ávili i Świętego Jana od Krzyża<sup>11</sup>.

Cenne są również prace siostry Małgorzaty Borkowskiej, od lat propagującej dorobek zakonnice. Badaczka, wspominając o autobiograficznych zapiskach pierwszych polskich karmelitanek, zaznaczyła, że zakonnice, które często tworzyły z polecenia spowiednika, w życiu mistycznym były szczególnie doświadczone i potrafiły, mając za wzór pisma Świętej Teresy z Ávili, opisać swe przeżycia wewnętrzne<sup>12</sup>. Karolina Targosz w wartościowej monografii *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII wieku o swoich zakonach i swoich czasach* omówiła zagadnienie spuścizny piarskiej polskich zakonnice z XVII wieku z punktu widzenia historii kultury i historii historiografii<sup>13</sup>.

Dużym zainteresowaniem wśród badaczy cieszą się autobiografie mistyczne polskich karmelitanek, Teresy od Jezusa (Marchockiej), Anny od Jezusa (Stobieńskiej)

<sup>8</sup> *Autobiograficzne zapiski M. Barbary...*, dz. cyt., s. 249.

<sup>9</sup> H.C. Gil OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa w polskich ośrodkach karmelitańskich w XVII do XIX*, [w:] *Otrzymałam ducha mądrości. Księga pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, red. O. Filek OCD, Kraków 1972, s. 347–378.

<sup>10</sup> B.J. Wanat OCD, *Bibliografia św. Teresy od Jezusa w Polsce*, [w:] *Otrzymałam ducha mądrości*, dz. cyt., s. 379–396. Należy dopowiedzieć, że bibliografię Świętej Teresy w Polsce zebrała wcześniej S. Ciesielska-Borkowska, jednak wykaz ten jest niekompletny. Zob.: B.J. Wanat OCD, *Bibliografia św. Teresy...*, dz. cyt., s. 380.

<sup>11</sup> Zob.: J.W. Gogola OCD, *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej karmelitanki bosej 1603–1652. Studium z duchowości karmelitańskiej*, Kraków 1995.

<sup>12</sup> M. Borkowska OSB, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 300.

<sup>13</sup> K. Targosz, *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002, s. 8.

oraz Barbary od Najświętszego Sakramentu (Kretkowskiej-Zadzikowej)<sup>14</sup>, będące wyrazem zarówno wewnętrznych doświadczeń zakonnicy, jak i wpływu duchowości Świętej Teresy z Ávili. Analizy drogi duchowej Teresy od Jezusa (Marchockiej) w świetle jej *Autobiografii mistycznej* oraz życia wewnętrznego pierwszych polskich karmelitanek dokonało wielu literaturoznawców i badaczy duchowości<sup>15</sup>.

<sup>14</sup> Zob.: K. Kaczor-Scheitler, *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie...*, dz. cyt., s. 59–91, 130–154; H.C. Gil OCD, *Nauki o życiu zakonnym M. Anny Stobieńskiej oraz M. Teresy Barbary Zadzikowej, karmelitanek bosych*, „Nasza Przeszość”, t. 105: 2006, s. 43–116.

<sup>15</sup> Zob.: K. Górski, *Anna Maria Marchocka m. Teresa od Jezusa...*, dz. cyt., s. 21–28; tenże, *Studia i materiały...*, dz. cyt., s. 13–16; tenże, *Zarys dziejów duchowości...*, dz. cyt., s. 140–153; H. Popławska, *Żywoty i autobiografie w rękopiśmiennych zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie*, [w:] *Staropolska kultura rękopisu*, red. H. Dziechcińska, Warszawa 1990, s. 191–209; też, *Autobiografia mistyczna*, [w:] *Religijność literatury polskiego baroku*, red. C. Hernas i M. Hanusiewicz, Lublin 1995, s. 101–123; H.C. Gil OCD, *Ku Chrystusowej pełni: Matka Teresa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652*, Kraków 1993; J.W. Gogola OCD, *Życie mistyczne Teresy...*, dz. cyt.; tenże, *Teresa od Jezusa – Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652: życie i doświadczenie mistyczne*, „Karmel” 2002, nr 1, s. 65–76; tenże, *Teresa od Jezusa Marchocka, karmelitanka bosa 1603–1652. Życie i doświadczenie mistyczne*, [w:] tegoż, *Mistycy i mistyka Karmelu*, Kraków 2007; J.K. Goliński, *Mistyka i łaska. Życie wewnętrzne Marianny Marchockiej w świetle „Żywota”*, [w:] *Pisarki polskie epok dawnych*, red. K. Stasiewicz, Olsztyn 1998, s. 57–67; A. Jocz, *Anna Maria Marchocka – polska reprezentantka karmelitańskiej szkoły duchowości*, [w:] *Duchowość i religijność kobiet dawniej i dziś*, red. E. Pakszys i L. Sikorska, Poznań 2000, s. 113–125; też, *Anna Maria Marchocka – portret mistyczny*, „Zeszyty Filozoficzne” 1992, z. 1, s. 27–46; też, *Stany i zjawiska mistyczne w autobiografii Anny Marii Marchockiej (1603–1652). Próba klasyfikacji, opisu i interpretacji*, „Zeszyty Filozoficzne” 1996, z. 5, s. 27–46; W. Grupiński, *Wewnątrz. Rzecz o „Autobiografii mistycznej” Marianny Marchockiej*, Warszawa 2005; K. Kaczor-Scheitler, *Droga do doskonałości Anny Marii Marchockiej w świetle jej „Autobiografii”*, [w:] *O doskonałości*, red. A. Maliszewska, cz. 2, Łódź 2002, s. 145–159; też, *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie...*, dz. cyt., s. 92–129; też, *Marianna Marchocka a św. Teresa z Avila*, Poznań 2009; M. Nawrocka-Berg, *Osiemnastowieczny Żywot serafickiej pannej Teresy świętej ze zbiorów siostr karmelitanek bosych*, „Barok”, t. 12: 2005, nr 2(24), s. 145–156; K. Wojsław, *Eloi, Eloi – lama sabachthani? Oblicza cierpienia i opuszczenia w „Autobiografii mistycznej” Anny Marii Marchockiej (Teresy od Jezusa)*, [w:] *Cztery wieki karmelitów bosych w Polsce (1605–2005)*, red. A. Ruszała OCD, Kraków 2005, s. 181–215; Teresa od Jezusa (Marianna Marchocka), *Autobiografia mistyczna i inne pisma*, oprac. H.C. Gil OCD, Kraków 2010 (najnowsza pełna edycja wraz z bibliografią Marchockiej, s. 5–9); H.C. Gil OCD, *Wpatrzona w Ukrzyżowanego. Matka Teresa Marchocka*, Kraków 2011; A. Bobrowska, *Autoidentyfikacja i doświadczenie ciała w „Autobiografii mistycznej” Marianny Marchockiej*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, t. 26: 2012, s. 229–257; L. Sokół, *Problem cierpienia w „Autobiografii mistycznej” Anny Marii Marchockiej*, „Meluzyna. Dawna Literatura i Kultura”, t. 3: 2016, nr 2(5), s. 35–48; Ignacy od św. Jana Ewangelisty, *Żywot Matki Teresy od Jezusa (Marchockiej)*, oprac. H.C. Gil OCD, Poznań 2017; A. Tomasz, *Zapoznane dziedzictwo: Marianna Marchocka*, „Ogród”, t. 30: 2017, nr 1–4(31–34), s. 51–68; M.G. Zieleń OCD, *Śługa Boża Teresa od Jezusa, Marianna Marchocka. Biografia polskiej Teresy, od Jezusa karmelitanki bosej*, Poznań 2020.

Polska poezja karmelitańska z XVII–XVIII wieku już od dłuższego czasu stanowi przedmiot zainteresowania literaturoznawców. Wśród najważniejszych pozycji dotyczących tego zagadnienia należy wymienić prace Jana Błońskiego<sup>16</sup>, Barbary Krzyżaniak<sup>17</sup>, Stefana Nieznanowskiego<sup>18</sup>, Antoniego Czyża<sup>19</sup>, Aliny Nowickiej-Jeżowej<sup>20</sup>, Danuty Künstler-Langner<sup>21</sup>, Haliny Popławskiej<sup>22</sup>, Anny Glińskiej<sup>23</sup>, Mirosławy

<sup>16</sup> Zob.: J. Błoński, „Wstęp Góry Karmelu”, *zapomniana poezja mistyczna Polski siedemnastowiecznej*, „Poezja” 1968, nr 6, s. 28–36.

<sup>17</sup> Zob.: B. Krzyżaniak, *Kantyczki z rękopisów karmelitańskich (XVII/XVIII w.)*, Kraków 1977; *Kantyczki karmelitańskie. Rękopis z XVIII wieku*, przygot. do wyd. B. Krzyżaniak, przy współpracy filologicznej i historyczno-językowej J. Bubaka, Kraków 1980.

<sup>18</sup> Zob.: S. Nieznanowski, *Przyczynek do dziejów folkloru zakonnego w XVII wieku*, [w:] *Z przeszłości. Secretum Psalterii*, z rękopisów wyd. i oprac. H. Kowalewicz, Warszawa 1977, s. 151–174; tenże, *Barokowe kołеды polskie*, [w:] *Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, red. B. Otwinowska, A. Nowicka-Jeżowa, J. Kowalczyk i A. Karpiński, t. 1, Warszawa 1993, s. 113–121; tenże, *Stan prac nad edycją kołęd polskich XVII–XVIII wieku*, [w:] *Z kołędą przez wieki. Kołеды w Polsce i w krajach słowiańskich*, red. T. Budrewicz, S. Koziara i J. Okoń, Kraków – Tarnów 1996, s. 83–87; tenże, *Siedemnastowieczne kołеды karmelitańskie. Rekonesans*, [w:] *Od średniowiecza ku współczesności. Prace ofiarowane Jerzemu Starnawskiemu w pięćdziesięciolecie doktoratu*, red. J. Okoń, Łódź 2000, s. 301–305.

<sup>19</sup> Zob.: A. Czyż, *Poezja rękopisów karmelitańskich (Z dziejów polskiej literatury mistycznej)*, „Przegląd Powszechny” 1984, nr 11, s. 216–227.

<sup>20</sup> Zob.: A. Nowicka-Jeżowa, *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*, Lublin 1992 (Zakład Badań nad Literaturą Religijną, t. 20); też, *Feniks w popiołach. Uwagi o kulturze religijnej drugiej połowy XVII wieku*, [w:] *Literatura i kultura polska po „potopie”*, red. B. Otwinowska i J. Pelc, przy współudziale B. Fałęckiej, Wrocław 1992 (Studia Staropolskie, t. 56), s. 121–137; też, *Homo viator–mundus–mors. Studia z dziejów eschatologii w literaturze staropolskiej*, cz. 1–3, Warszawa 1988; też, *Barok polski między Europą i Sarmacją*, cz. 1: *Profile i zarysy całości*, Warszawa 2009–2011, s. 162–164, 190–191.

<sup>21</sup> Zob.: D. Künstler-Langner, *Człowiek i cierpienie w poezji XVII wieku. Filozoficzne i religijne inspiracje*, [w:] *Literatura polskiego baroku. W kręgu idei*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz i A. Karpiński, Lublin 1995, s. 257–269; też, *Religijne inspiracje polskiej poezji barokowej. W kręgu siedemnasto- i osiemnastowiecznych polskich przekładów dzieł mistyków hiszpańskich – św. Teresy z Awili i św. Jana od Krzyża*, [w:] *Barok polski wobec Europy. Sztuka przekładu. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Warszawie 15–17 września 2003 roku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Prejs, Warszawa 2005, s. 258–276.

<sup>22</sup> Zob.: H. Popławska, „Zabawa wesoło-nabożna przyszłych obywateli nieba”. *Nad siedemnastowiecznymi sylwami karmelitanek bosych*, [w:] *Literatura polskiego baroku*, dz. cyt., s. 133–159.

<sup>23</sup> Zob.: A. Glińska, *Przyczynek do dziejów poezji karmelitańskiej. Charakterystyka i wybrane wiersze z rękopisu o sygn. 3643 i ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, „Barok”, t. 5/2: 1998, nr 10, s. 185–194.



Hanusiewicz<sup>24</sup>, Katarzyny Kaczor-Scheitler<sup>25</sup>, Andrzeja Borowskiego<sup>26</sup>, Magdaleny Nawrockiej-Berg<sup>27</sup> oraz nowo odkryte teksty przez Radosława Grześkowiaka, Jolanę Gwóźdźnik i Annę Nowicką-Struską, opatrzone tytułem *Karmelitańskie adaptacje...*<sup>28</sup>.

Barbara Krzyżaniak wydała kantyczki karmelitańskie z XVII i XVIII wieku, reprezentujące różne nurty polskiej twórczości bożonarodzeniowej. Badaczka opublikowała również zbiór kantyczek autorstwa polskich karmelitanek, który w latach 1922–1952 znajdował się w kolekcji Adolfa Chybińskiego<sup>29</sup>.

Na rolę, jaką w bożonarodzeniowych pieśniach polskich karmelitanek odgrywają teksty mistyków hiszpańskich, zwrócił uwagę Stefan Nieznanowski. Badacz zaznaczył, że karmelitańskie utwory kolędowe związane z obrzędem kołysania Dzieciątka były zazwyczaj „tkliwym, lirycznym wyznaniem, próbą mistycznej – nie szkodzi, że nieudolnej – interpretacji narodzin, okazją do ujawnienia autobiografii czy wreszcie liryczną akceptacją miejsca, w którym autorkę postawili przełożeni”<sup>30</sup>. Podkreślił ponadto, że „kolędy karmelitańskie, za przykładem św. Teresy, snują rozważania nad teologicznym sensem narodzenia, wiele z nich buduje intelektualną

<sup>24</sup> Zob.: M. Hanusiewicz, „Świadectwo zmysłów” w poezji religijnej XVII wieku, [w:] *Literatura polskiego baroku*, dz. cyt., s. 335–357; też, *Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku*, Lublin 1998; też, *Wyobrażenia i erudycja w karmelitańskich pieśniach o Miłości Bożej*, „Barok”, t. 5/1: 1998, nr 9, s. 191–201; też, „Święta zuchwałość” bezimiennej karmelitanki, [w:] *Muzy i Hestia. Studia dedykowane Profesor Ludwice Ślękowej*, red. M. Cieński i J. Sokolski, Wrocław 1999, s. 97–112; też, *Polskie barokowe przekłady i adaptacje Głosy św. Teresy z Avila*, [w:] *Barok polski wobec Europy*, dz. cyt., s. 241–257; M. Hanusiewicz-Lavallee, *Prywatność w rękopiśmiennej poezji polskich karmelitanek*, „Barok”, t. 18: 2011, z. 2, s. 11–22.

<sup>25</sup> Zob.: K. Kaczor, *Męka Chrystusa w rękopiśmiennej poezji karmelitańskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 5: 2002, s. 27–40; K. Kaczor-Scheitler, *Wyrazić niewyraźalne – karmelitańskie pieśni o Miłości Bożej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 7: 2005, s. 97–113; też, *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie...*, dz. cyt., s. 155–300; też, *Wizerunek św. Teresy z Avila w osiemnastowiecznej polskiej poezji karmelitańskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 9: 2007, s. 63–73.

<sup>26</sup> Zob.: A. Borowski, *Motywy karmelitańskie w literaturze polskiej*, [w:] *Cztery wieki karmelitów bosych w Polsce (1605–2005)*, s. 231–244.

<sup>27</sup> Zob.: M. Nawrocka-Berg, *Dziwne światy karmelitanek. Próba czytania zakonnych kantyczek*, [w:] *Koncept w kulturze staropolskiej*, red. L. Ślęk, A. Karpiński i W. Pawlak, Lublin 2005, s. 273–285.

<sup>28</sup> Zob.: R. Grześkowiak, J. Gwóźdźnik, A. Nowicka-Struska, *Karmelitańskie adaptacje „Pia desideria” Hermana Hugona z XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2020 (Lubelska Biblioteka Staropolska. Series Nova, t. 4).

<sup>29</sup> Rękopis otrzymał w 1971 roku sygnaturę biblioteczną Ch 251. Litera „Ch” oznaczała materiały ze zbiorów A. Chybińskiego. Zob.: A. Chybiński, *Zbiór kolęd polskich z r. 1721*, „Słowo Polskie” 1922, nr 300, s. 10; tenże, *Ze staropolskich kantyczek*, „Przegląd Muzyczny” 1926, nr 3, s. 1–4; M. Bokszczyński, *Kantyczka Chybińskiego. Z tradycji biblijnych i literackich kolędy barokowej*, [w:] *Literatura, komparatystyka, folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*, Warszawa 1968, s. 712–791; B. Krzyżaniak, *Kantyczki z rękopisów...*, dz. cyt., s. 13–86, 88, 93–94, 100–101; *Kantyczki karmelitańskie*, dz. cyt.

<sup>30</sup> S. Nieznanowski, *Przyczynek do dziejów...*, dz. cyt., s. 155.

refleksję interpretującą »historię zbawienia« [...]. Większość jednak fakt Narodzenia skłania do przemyśleń indywidualnych, osobistych»<sup>31</sup>. W *Stanie prac nad edycją kołęd polskich XVII–XVIII wieku* Nieznanowski zaakcentował, że w XVII i XVIII wieku w twórczości kołędowej przodują karmelitanki, dla których narodziny Chrystusa „są przedmiotem medytacji, poszukiwaniem sensu Bożej ofiary, poruszeniem serca i rozumu”<sup>32</sup>.

Na uwagę zasługują publikacje Antoniego Czyża, wieloletniego badacza dawnej literatury mistycznej. Uczony, zajmując się rękopiśmienną poezją polskich karmelitanek, podkreślił, że ich pieśni mistyczne były artystycznie chybione. „Cała ta Arkadia święta to nierzeczywistość. Spotkania nie było. Ani poznania mistycznego. Ani cierpienia, miłości [...]. Jest gra konwencją. I pustka”<sup>33</sup>. Ponad dziesięć lat później, w książce *Światło i słowo. Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych*, badacz skoncentrował uwagę na przepojonej mistycyzmem kulturze zakonnej XVII wieku oraz „jej bogatych i mało czytanych” pismach mistycznych benedyktyнки Magdaleny Mortęskiej, karmelitanki Marianny Marchockiej oraz jezuitę Kaspra Druźbickiego<sup>34</sup>. Uwydatnił, że reforma życia zakonnego za sprawą inicjatorki, benedyktyнки chełmińskiej, była próbą odnowienia „chrześcijaństwa pojętego egzystencjalnie, wpisanego w doświadczenie, uwewnętrznione”<sup>35</sup>. Uzmysłowił ponadto dotkliwy brak uznania dla literatury mistycznej na gruncie polskim:

Ubolewamy nad brakiem wielkiej tradycji mistycznej w Polsce. Ależ mamy ją! I nie znamy. A nie byłyby to zacne dziwactwa, ale pisma wielkie i ważne: małe objawienia dla czytającego... Zwłaszcza Mortęska i Druźbicki mówią nam dużo – o nas<sup>36</sup>.

W odniesieniu do „ciekawej i obfitej” literatury mistycznej w dawnej Polsce Antoni Czyż docenił pionierskie studia Karola Górskiego, pojmującego poznawany materiał jako dokument duchowości<sup>37</sup>. Zasygnalizował ponadto konieczność podjęcia dalszego wysiłku przez literaturoznawców, gdyż dawna proza mistyczna wzbudza zachwyt i zasługuje na uwagę:

<sup>31</sup> S. Nieznanowski, *Barokowe kolędy polskie*, [w:] *Necessitas et ars*, dz. cyt., s. 118.

<sup>32</sup> S. Nieznanowski, *Stan prac...*, dz. cyt., s. 85–86.

<sup>33</sup> A. Czyż, *Poezja rękopisów karmelitańskich*, dz. cyt., s. 226.

<sup>34</sup> Zob.: A. Czyż, *Szkoła wolności. Proza Magdaleny Mortęskiej*, [w:] tegoż, *Światło i słowo. Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych*, Warszawa 1995, s. 128; tenże, *Proza przemieniająca. Mortęska, Druźbicki i wyobrażenia symboliczne*, [w:] tamże, s. 162; tenże, „*Namilszy ognisty*”. *Druźbicki i rozmyślenia ocalające*, [w:] tamże, s. 177; tenże, *Bycie w tekstach dawnych*, [w:] tamże, s. 341.

<sup>35</sup> A. Czyż, *Proza przemieniająca*, dz. cyt., s. 162.

<sup>36</sup> Tamże.

<sup>37</sup> A. Czyż, *Bycie w tekstach dawnych*, [w:] tegoż, *Światło i słowo*, dz. cyt., s. 348.

Nie tylko *Żywot* Marchockiej – pierwsza autobiografia kobiety polskiej – jest świetny, bo wszystko zachwyca. Rozpoznało się klejnoty prozy staropolskiej, bo są to pisma prozą, [...] są znakomite artystycznie. A nadto: mówią o egzystencji<sup>38</sup>.

W niedawno wydanej książce *Rojny i gwarny blask kultury*, odślaniającej wieloletni autorski projekt badań, Antoni Czyż, prezentując sylwetkę Magdaleny Mortęskiej, tak o niej pisał: „Indywidualność mocna, osobowość charyzmatyczna, [...] niepokorna myślowo, oddana wyobraźni symbolicznej w więzi z Bogiem, snująca doświadczenia wewnętrzne”<sup>39</sup>. Ukazał „intelektualizm mistyczny”<sup>40</sup> benedyktyнки, wspominał również o duchowości Marianny Marchockiej, która w *Autobiografii mistycznej* opowiedziała „o Bogu ujrzanym wewnątrz”<sup>41</sup>. Wzmianki na temat Marchockiej, autorki pierwszej autobiografii kobiety polskiej, wystąpiły także w ostatniej pracy uczonego<sup>42</sup> na temat kobiet piszących dawnej Polski, między innymi mniszki Ludwiki Szklińskiej (ok. 1715–1801) z klasztoru benedyktynek we Lwowie.

Na temat zainteresowania mistycyzmem hiszpańskim wśród poetów epoki potrydenckiej wypowiedziała się Alina Nowicka-Jeżowa, zaznaczając, że „najgorętszym zarzewiem mistycyzmu były [...] klasztory karmelitańskie”<sup>43</sup>. Wspomniała o promieniowaniu z klasztorów w Czernej i w Krakowie duchowości „córek” Świętej Teresy. Krytycznie jednak oceniła podjęte próby poetyckie karmelitanek, twierdząc, że „przyczyną porażki była niewątpliwie trudność wzoru; trudność duchowa i literacka. Nie mogąc jej sprostać, autorki kierowały się na mielizny czułościowości [...] lub też powracały na bezpieczny i znany obszar religijności rodzimej”<sup>44</sup>. Ocenę rękopiśmiennej poezji karmelitańskiej zamieściła także w innym miejscu, akcentując, że jest ona „zasłuchana w płomienne pieśni św. Teresy, lecz próżno usiłująca współbrzmieć z ich wysokim tonem”<sup>45</sup>. W książce *Barok polski między Europą i Sarmacją* uczona doceniła twórczość biograficzną polskich karmelitanek. Nadmieniła, że w Polsce siedemnastowiecznej obok utworów *stricte* literackich powstawały biografie duchowe. W ich tworzeniu celowały zakonnice, zwłaszcza karmelitanki, a wśród nich Marianna Marchocka – Teresa od Jezusa<sup>46</sup>.

<sup>38</sup> Tamże.

<sup>39</sup> A. Czyż, *Mortęska oswojona*, [w:] tegoż, *Rojny i gwarny blask kultury. Literacka „varietas” i historyczne „multum” tekstów*, Siedlce 2019, s. 271.

<sup>40</sup> Tamże, s. 278.

<sup>41</sup> Tamże, s. 279.

<sup>42</sup> A. Czyż, *Kobiety piszące dawnej Polski. Poetka i mniszka epoki baroku Ludwika Szklińska*, „Zbornik Matice Srpske za Sławistiku” 2020, nr 97, s. 125–138.

<sup>43</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Pieśni czasu śmierci*, dz. cyt., s. 395.

<sup>44</sup> Tamże, s. 402.

<sup>45</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Feniks w popiołach*, dz. cyt., s. 134.

<sup>46</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski...*, dz. cyt., s. 191.



Halina Popławska zajęła się analizą siedemnastowiecznych pieśni karmelitańskich zamieszczonych w zbiorze *Zabawa wesoło-nabożna [...] przyszłych obywatelów nieba*. Podkreśliła, że „z pism św. Teresy i św. Jana od Krzyża siedemnastowieczne autorki pieśni karmelitańskich czerpią przekonanie o sile woli i wadze duchowego wysiłku człowieka”<sup>47</sup>. Zaznaczyła również, że polskie karmelitanki tematów i środków artystycznego wyrazu szukały nie tylko w Biblii czy w rodzimej twórczości, ale także w poezji mistyków hiszpańskich. Wpływy tych źródeł „stwarzały szanse wyrażenia własnych przeżyć religijnych, snucia refleksji moralno-filozoficznych, sankcjonowały samo »poezjowanie«”<sup>48</sup>.

Na znaczący udział kobiet w mistyce polskiej XVII wieku zwróciła uwagę Mirosława Hanusiewicz, wskazując autobiografie polskich karmelitanek, odzwierciedlające głębię ich życia kontemplacyjnego<sup>49</sup>. Badaczka, koncentrując się na zagadnieniu ekstazy w literaturze mistycznej, odniosła się do wypowiedzi mistyków, zwłaszcza Świętej Teresy z Ávili, oraz do opisów z autobiografii Teresy od Jezusa Marchockiej<sup>50</sup>. Skupiła się na *Zachwyceniach polskich karmelitanek*<sup>51</sup> i przedstawiła sposoby zmysłowej „ekspresji nadzmysłowego” w poezji klasztornej. Hanusiewicz, dokonując analizy utworów karmelitańskich, podkreśliła, że to, co w tej poezji „najlepsze, a więc odwaga i naturalność ekspresji doświadczenia religijnego, jest częścią »posagu«, jaki swym duchowym córkom przekazała Matka Założycielka. Ten dar umiały one zachować”<sup>52</sup>.

Przenikaniu dzieł mistyków hiszpańskich do Polski, autobiografiom karmelitanek oraz poezji karmelitanek poświęcona została monografia *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku* piszącej te słowa. W pracy zrekonstruowany został wpływ potrydenckiej hiszpańskiej duchowości karmelitańskiej na zakon sprowadzony w XVII wieku do Polski. Analizy autobiograficznych tekstów Matki Anny od Jezusa (Stobieńskiej), Matki Teresy od Jezusa (Marchockiej) oraz Matki Barbary Teresy od Najświętszego Sakramentu (Zadzikowej) pozwoliły autorce przybliżyć duchowość polskich karmelitanek, a także odtworzyć realia społeczne i religijne, w jakich zakonnice wyrastały. Omówienie wpływu hiszpańskich mistyków – Świętej Teresy z Ávili i Świętego Jana od Krzyża – na anonimową twórczość poetką zachowaną w rękopiśmiennych kodeksach karmelitańskich stało się okazją do refleksji nad typem religijności odwołującej się do tradycji biblijnej i średniowiecznej, ale chętnie włączającej też nowożytnie idee hiszpańskich mistrzów. Zwrócono w monografii uwagę nie tylko na translatorski wysiłek zakonnice

<sup>47</sup> H. Popławska, „*Zabawa wesoło-nabożna*”..., dz. cyt., s. 159.

<sup>48</sup> Tamże, s. 133.

<sup>49</sup> M. Hanusiewicz, *Święte i zmysłowe*..., dz. cyt., s. 301–302, 329, 335–348; zob.: taż, „*Świadectwo zmysłów*” w *poezji*..., dz. cyt., s. 335–357.

<sup>50</sup> M. Hanusiewicz, *Święte i zmysłowe*..., dz. cyt., s. 291–335.

<sup>51</sup> Tamże, s. 335–348.

<sup>52</sup> M. Hanusiewicz, *Wyobraźnia i erudycja*..., dz. cyt., s. 201.

wyraźnie zafascynowanych wzorami hiszpańskimi, ale również na inwencję twórczą zakorzenioną w rodzimych wzorach.

Magdalena Nawrocka-Berg, zajmująca się teatrem klasztornym w środowisku karmelitańskim, wykazała, że u zakonnic tematem inscenizacji było między innymi życie Świętej Teresy<sup>53</sup>. Anna Nowicka-Struska uwidoczniała sposoby posługiwania się formą listu w środowisku zakonnym i naśladowania listu literackiego. Zwróciła uwagę na kwestię archiwizowania, zabezpieczania listów ważnych dla karmelitanek z punktu widzenia ciągłości tradycji zakonnej<sup>54</sup>. W studium *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku* Nowicka-Struska wskazała źródła znajomości listów Świętej Teresy z Ávili przez karmelitanki polskie oraz sposoby kontaminowania niderlandzkich edycji jej epistolografii w odpisach polskich<sup>55</sup>.

Twórczość polskich karmelitanek z XVII i XVIII wieku oraz wpływ mistyki hiszpańskiej na poezję polskiego baroku to zagadnienia, które cały czas budzą żywe zainteresowanie wśród literaturoznawców<sup>56</sup>. Popularnością cieszy się także tematyka związana z działalnością pisarską zakonów żeńskich w Polsce oraz z kulturą pisma i książki<sup>57</sup>.

Adaptacje *Pia desideria Hermiana Hugona z XVII i XVIII wieku*, pochodzące ze środowiska karmelitanek bosych, ukazuje monografia autorstwa Radosława Grześkowiaka, Jolanty Gwioździk i Anny Nowickiej-Struskiej. W tomie opublikowano krytyczną edycję trzech karmelitańskich przekazów, które noszą tytuły: *Wzdychania pobożne, Pragnienia Duszy pobożnej oraz Strzały serdeczne z „Pisma świętego” i ojców*

<sup>53</sup> Zob.: M. Nawrocka-Berg, *W teatrze klasztornym córek świętej Teresy*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 11: 2004, nr 2, s. 207–219; zob. także: M. Borkowska, *Teatr w polskich klasztorach żeńskich XVII–XIX wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 76: 1991, z. 2, s. 329–336.

<sup>54</sup> Zob.: A. Nowicka-Struska, *Listy w kręgu kulturowym karmelitanek bosych w XVII i XVIII wieku. Ze studiów nad rękopisami z Biblioteki Karmelitanek Bosych*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5: *Stulecia XVI–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek i M. Olma, Kraków 2015, s. 193–214.

<sup>55</sup> A. Nowicka-Struska, *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku*, [w:] *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2016, s. 344–393.

<sup>56</sup> Zob.: E. Buszewicz, *Poetycka obecność karmelitanek bosych w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, [w:] *Czterysta lat karmelitanek bosych w Polsce 1612–2012. Wkład mniszek karmelitańskich w polską historię, kulturę i duchowość. Księga jubileuszowa*, red. E. Buszewicz i A. Smagacz OCD, Kraków 2014, s. 143–162; K. Kaczor-Scheitler, *Recepcja pism św. Teresy z Avila w twórczości poetów świeckich XVII i XVIII wieku*, [w:] *W relacji przyjaźni. XVIII Dni Duchowości ze Świętą Teresą od Jezusa, 13–15 maja 2015*, red. J.W. Gogola OCD, Kraków 2016 (Karmel Żywy, t. 20), s. 225–263.

<sup>57</sup> Zob.: J. Partyka, „Żona wyćwiczona”. *Kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004; H. Popławska, *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce (XVII–XVIII wiek)*, Gdańsk 2006; K. Kaczor-Scheitler, *Działalność pisarska polskich zakonów żeńskich w dobie baroku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 13: 2010, s. 77–89; J. Gwioździk, *Kultura pisma i książki w żeńskich klasztorach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2015; A. Czyż, *Kobiety piszące dawnej Polski*, dz. cyt.

*świętych zrobione, a od dusze nabożnej ku niebu wypuszczone*. Dwa spośród wykorzystanych odpisów wykaligrafowane zostały ręką karmelitanki bosej Jagnieszki od Pana Jezusa Baranka (Konstancji Iżyckiej), córki sędziego lubelskiego, która zakonny habit przyjęła w klasztorze Niepokalanego Poczęcia NMP w Lublinie. Badacze zaznaczyli, że polski autor odwoływał się nie tylko do wydania *Pia desideria* Hermana Hugona, ale także chętnie korzystał „z formacyjnych tekstów karmelitańskich o zróżnicowanym charakterze”<sup>58</sup>. Wśród przywoływanych przez niego autorytetów ważną rolę odegrały postaci reformatorów, Teresy z Ávili i Jana od Krzyża. W monografii podkreślono, że osobne miejsce w polskim tekście zajęły fragmenty poetyckie pochodzące z *Głosy Świętej Teresy z Ávili*, co wskazywało na to, że polskie karmelitanki, początkowo korzystając z łacińskiego przekładu, później z rodzimych adaptacji, parafrazowały tę pieśń<sup>59</sup>.

Omawiając piśmiennictwo polskiego Karmelu inspirowane spuścizną hiszpańskiej mistyczki, nie można pominąć męskiej gałęzi i polskich prac historyków duchowości oraz literaturoznawców. Przykładem badań porządkujących wiedzę o zakonach w Polsce są publikacje Honorata Czesława Gila<sup>60</sup> i Benignusa Wanata<sup>61</sup> – historyków Karmelu polskiego, także karmelitów bosych.

Otto od Aniołów (Otto Filek) zwrócił uwagę że polscy karmelici byli nie tylko tłumaczami dzieł Świętej Teresy z Ávili, ale też autorami własnej twórczości, jednak „teologia duchowna” tego okresu zachowana była przeważnie w kodeksach rękopiśmiennych<sup>62</sup>. Badacz zaprezentował życie duchowe ojca Stefana od Świętej Teresy (Kucharskiego), ojca Bonawentury od Świętego Stanisława (Frezera) i ojca Hieronima od Świętego Jacka (Andrzeja Cyrusa, 1603–1647) na podstawie ich traktatów i wykładów mistycznych<sup>63</sup>.

Cennym źródłem poznania pism ojca Stefana od Świętej Teresy (Kucharskiego) oraz duchowości karmelitańskiej jest dwutomowa edycja jego dzieł, wydana w latach 2011–2012 i opracowana przez Annę Sopart<sup>64</sup>. W pierwszym tomie zawarte

<sup>58</sup> R. Grześkowiak, J. Gwioździk, A. Nowicka-Struska, *Karmelitańskie adaptacje...*, dz. cyt., s. 53.

<sup>59</sup> Tamże, s. 57.

<sup>60</sup> Zob.: H.C. Gil OCD, *Karmelici bosi w Polsce 1605–1655*, „Nasza Przeszłość”, t. 48: 1977, s. 5–237; tenże, *Czteryście lat karmelitów bosych w Polsce (1605–2005)*, [w:] *Karmelici bosi w Polsce 1605–2005. Księga jubileuszowa*, red. H.C. Gil OCD, Kraków 2005, s. 13–48.

<sup>61</sup> Zob.: B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979.

<sup>62</sup> O. Filek OCD, *Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 378.

<sup>63</sup> Tamże, s. 378–381. Zob. także: Otto od Aniołów (Otto Filek), *Duchowość zakonna według nauki ojca Hieronima od św. Jacka (Andrzeja Cyrusa). Studium historyczno-teologiczne*, Kraków 1965.

<sup>64</sup> Zob.: S. Kucharski OCD, *Dzieła*, oprac. M.A. Sopart, t. 1, Kraków 2011; t. 2, Kraków 2012.

zostały następujące teksty: *Baranek Wielkonocny*, *Traktat o modlitwie*, *O gruncie pokory nazwanym Nic*. Pozostałe zebrano w tomie drugim, który podzielony został na trzy bloki tematyczne. Pierwszy dotyczy tekstów związanych z poszczególnymi okresami liturgicznymi (Adwent, Wielkanoc, Wniebowstąpienie, Zesłanie Ducha Świętego), drugi – antropologii teologicznej (struktura człowieka, człowiek jako świątynia duchowa, zagadnienie przemiany wewnętrznej i nowego człowieczeństwa), trzeci zawiera teologię ascezy (ćwiczenie się w cnotach, zasady praktyki umartwień, teologię ślubów i konsekracji).

O tym, że karmelici bosci wnieśli znaczny wkład w kaznodziejstwo polskie w ciągu minionych czterystu lat swej działalności pisał Kazimierz Panuś. Badacz nadmienił, że wielu dobrych kaznodziejów karmelitańskich nie wydawało swych kazań, stąd też trudno rzec cokolwiek o ich stylu kaznodziejским. Według informacji podanych przez kronikarza wiśnickiego ojciec Paweł Szymon, przedwcześnie zmarły w 1650 roku, był najlepszym mówcą w prowincji. Żadnych jego kazań jednak nie wydano. Opinią dobrego kaznodziei cieszył się Andrzej od Jezusa (Andrzej Brzechwa, 1584–1640), który przemawiał do wiernych nie tylko w języku polskim, ale także po łacinie, hiszpańsku i włosku. Jego kazania również nie zostały wydane, nie zachowały się także ich rękopisy<sup>65</sup>. Prawdziwym mistrzem kaznodziejstwa był Sebastian Nuceryn, teolog, pisarz, tłumacz, propagator i pionier na ziemiach polskich kultu i pism Świętej Teresy z Ávili<sup>66</sup>.

W przypadku lubelskiego klasztoru nową pracą historyczną jest wartościowe studium Arkadiusza Smagacza OCD, które poszerza wiedzę z zakresu duchowości, zwłaszcza zakonu reguły karmelitańskiej<sup>67</sup>. Autor monografii zaznaczył, że lata 1610–1667 to „złote półwiecze kaznodziejstwa lubelskich karmelitów. Na ambonie stawali wówczas wybitni mówcy zakonu, którzy zyskiwali sławę w całym Królestwie Polskim i poza jego granicami”<sup>68</sup>. Wymieniając wybitnych mówców tego okresu: ojca Andrzeja od Jezusa (Brzechwę), ojca Hieronima od Świętego Jacka (Cyrusa) i ojca Aleksandra od Jezusa (Kochanowskiego), badacz skonstatował:

Karmelici świadomi duchowego dziedzictwa pozostawionego im przez mistrzów życia wewnętrznego – św. Teresę od Jezusa i św. Jana od Krzyża – kształtowali ducha miasta, posługując jako spowiednicy i kierownicy duchowi<sup>69</sup>.

---

<sup>65</sup> K. Panuś, *Wkład karmelitów bosych w kaznodziejstwo polskie*, [w:] *Cztery wieki karmelitów bosych w Polsce (1605–2005)*, s. 259; zob. także: H.C. Gil OCD, *Karmelici bosci w Polsce...*, dz. cyt., s. 211–215.

<sup>66</sup> K. Panuś, *Wkład karmelitów bosych...*, dz. cyt., s. 246.

<sup>67</sup> Zob.: A. Smagacz, *Karmelici bosci w Lublinie w latach 1610–1864*, Lublin 2012; zob. także wcześniej wydaną publikację (opracowanie albumowe) poświęconą karmelitom bosym w Lublinie: tenże, *Czteryście lat karmelitów bosych w Lublinie (1610–2010)*, tekstem opatrzył o. A. Smagacz OCD, Lublin 2010.

<sup>68</sup> A. Smagacz, *Karmelici bosci w Lublinie...*, dz. cyt., s. 384.

<sup>69</sup> Tamże.

Z obszaru literaturoznawstwa wskazać należy monografię Anny Nowickiej-Struskiej poświęconą barokowym kazaniom pogrzebowym Aleksandra od Jezusa (Andrzeja Kochanowskiego), karmelity bosego. Badaczka zaznaczyła, że choć nie mogą one być miejscem na przekazywanie mistycznych treści, to jednak występował w nich element terecjański<sup>70</sup>. Kochanowski kilkakrotnie w kazaniach przywoływał świętą, na przykład w zakończeniu prosił ją o wstawiennictwo. Wskazywał jej postać również „za wzór ascezy w jednym rzędzie z męczennikami [...]. Nigdy jednak nie powołał się na jej pisma”<sup>71</sup>.

Przedstawione w niniejszym artykule publikacje potwierdzają, że badania nad dorobkiem polskiego Karmelu z XVII i XVIII wieku mają już prawie stuletnią tradycję w Polsce i wciąż nie przestają wzbudzać zainteresowania, zwłaszcza wśród historyków duchowości i literaturoznawców.

### Recepcja pism Świętej Teresy

W związku z rozpowszechnianiem się z końcem XVI wieku na gruncie polskim mistycyzmu hiszpańskiego<sup>72</sup> wkrótce dotarły do Polski przetłumaczone dzieła mistyków: Świętej Teresy z Ávili, Świętego Jana od Krzyża, Świętego Ludwika z Granady, Świętego Piotra z Alkantary, Franciszka z Osuny i innych<sup>73</sup>. Polskie przekłady pism odzwierciedlały międzykulturowy wpływ mistyki hiszpańskiej na rodzimych twórców. Wydawane były w krakowskich drukarniach i cieszyły się popularnością nie tylko w środowiskach klasztornych, ale także w kręgach literackich.

Dzięki Sebastianowi Nucerynowi (1565–1635), teologowi, tłumaczowi i kaznodziei, który propagował kult Świętej Teresy z Ávili i przyczynił się do sprowadzenia w 1612 roku karmelitanek bosych do Polski, poznaliśmy dzieła mistyczki hiszpańskiej przełożone przez niego na język polski. Duchowny ze Skalbmierza z języka włoskiego przetłumaczył żywot Świętej autorstwa Franciszka Ribery: *Żywot św. Teresy Zakonu Karmelitów i Karmelitanek Bosych, fundatorki* (Kraków 1608) oraz jej pisma: *O fundacjach zakonu i klasztorów karmelitów i karmelitanek bosych...* (Kraków

<sup>70</sup> A. Nowicka-Struska, *Ex fumo in lucem. Barokowe kaznodziejstwo Andrzeja Kochanowskiego*, Lublin 2008, s. 210.

<sup>71</sup> Tamże, s. 211.

<sup>72</sup> Zob. publikacje poświęcone przekładom dzieł Świętej Teresy z Ávili oraz duchowości hiszpańskiej: S. Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański...*, dz. cyt., s. 44–49, 132–160, 205–222; Tommaso della Croce OCD, *Święta Teresa i prądy duchowe jej czasów*, przeł. A. Bodzenta OCD, [w:] *Mater spiritualium. Studia nad doktryną św. Teresy od Jezusa*, red. O. Filek OCD, Kraków 1974, s. 11–62; na temat mistyki hiszpańskiej zob.: S. Gryga, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 1: *Wcześni pisarze XVI wieku*, Kraków 1987; tenże, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 2: *Nowe drogi. Okres zmagania i cierpienia duchowych (1525–1570)*, Kraków 1996.

<sup>73</sup> S. Ciesielska-Borkowska zaznaczyła, że polskie przekłady z języka hiszpańskiego i włoskiego były uboższe w szacie językowej i artystycznej od oryginałów, co wynikało z nieprzygotowania „psychiki polskiej” do odbioru wysublimowanych treści duchowych – zob.: S. Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański...*, dz. cyt., s. 187.

1623), *Drogę doskonałości* (Kraków 1625), *Zamek wewnętrzny abo gmachy dusze ludzkiej* (Kraków 1633). Wszystkie dokonane przez Nuceryna z włoskiego przekłady terezańskie włączone zostały do dwu ksiąg, opublikowanych w latach 1664–1665 i noszących tytuł: *Księgi duchowne świętej matki Teresy od Jezusa*. Współtwórcą tego wydania był prawdopodobnie Ireneusz od Zwiastowania (1624–1696), który dokonał przekładu również *Listów i Przestroóg* (Kraków 1665, 1672)<sup>74</sup>.

Pierwsze tłumaczenie listów Świętej na język polski ukazało się kilka lat po pierwodruku (Zaragoza 1658)<sup>75</sup>, w 1665 roku jako *Listy seraficznej Matki Teresy od Pana Jezusa fundatorki*, co potwierdzało ścisłe związki polskiego Karmelu z włoską i hiszpańską kongregacją<sup>76</sup>. Siedem lat później ukazało się drugie wydanie, *Listy seraficznej S. Matki Teresy od Pana Jezusa, fundatorki karmelitów i karmelitanek bosych, objaśnione wykładem przewielebnego Jana Palafoxa*. Wydania z lat dwudziestych XVII wieku wiązały się z datą kanonizacji Świętej Teresy w 1622 roku. Na tę okoliczność powstały: *Triumphus Thaumaturgae Virginis S. Teresiae* (Kraków 1622) oraz poemat Wawrzyńca Tchórzewskiego *Świętej Teresy na niebie i na ziemi tryumfującej rzecz z Krakowem* (Kraków 1622)<sup>77</sup>.

Równoległe z dziełami wydanymi w środowisku zakonnym funkcjonowały rękopiśmienne utwory związane z hiszpańską mistyczką, przechowywane w zbiorach Biblioteki Karmelitanek Bosych w Krakowie<sup>78</sup>: poemat o życiu Świętej Matki Teresy spisany wraz z *Krótkim zebraniem życia i cnót Jana od Krzyża* (sygn. 4), *Kronika fundacji pierwszych św. M.N. Teresy* z adnotacją o autorstwie Diega de Yepesa (sygn. 15), rękopiśmienne kopie przekładów pism Świętej czy jeszcze inne przekłady listów.

Popularność dzieł Reformatorki w XVII wieku była także rezultatem jej procesu beatyfikacyjnego (1614) i kanonizacyjnego (1622). Zakonnicę beatyfikował papież Paweł V 24 kwietnia 1614 roku, a kanonizował Grzegorz XV, bullą *Omnipotens sermo Dei*, 12 marca 1622 roku wraz z Ignacym Loyolą, Franciszkiem Ksawerym, Filipem Nereuszem i Izydorem Oraczem<sup>79</sup>. Papież Paweł VI ogłosił ją 27 września 1970 roku, jako pierwszą kobietę, Doktorem Kościoła Powszechnego.

<sup>74</sup> Zob.: B.J. Wanat OCD, *Bibliografia św. Teresy...*, dz. cyt., s. 380 i in. Polskie przekłady pism Świętej Teresy z Ávili zob.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 4, Kraków 1878, s. 499–500; t. 31, Kraków 1936, s. 104–109. Dopowiedzieć należy, że w Bibliotece SS. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej znajduje się opracowany w maszynopisie *Katalog starych druków* (t. 1–4), w którym występują informacje o edycjach, często nieodnotowanych w *Bibliografii polskiej* Estreichera.

<sup>75</sup> Pierwsze europejskie wydanie listów Świętej Teresy od Jezusa pochodzi z 1658 roku. Jest to dwutomowa publikacja, którą opracował Juan Palafox y Mendoza.

<sup>76</sup> A. Nowicka-Struska, *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie...*, dz. cyt., s. 361.

<sup>77</sup> Tamże, s. 361, 363.

<sup>78</sup> Zob.: K. Kaczor-Scheitler, *Rękopiśmienne zbiory krakowskiej Biblioteki Karmelitanek Bosych*, [w:] *Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007 (Nauka – Dydaktyka – Praktyka, t. 100), s. 160–166.

<sup>79</sup> Bulla kanonizacyjna Świętej Teresy z Ávili została wydana w Krakowie, w drukarni Franciszka Cezarego, w roku 1625. Zob.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 31, dz. cyt., s. 108.



## Twórczość polskich karmelitanek

Piśmiennictwo klasztorne rozkwit przeżywało w zakonie karmelitanek bosych w Krakowie na Wesołej. Zakonnice oddawały się działalności pisarskiej. Bywało, że pisały z polecenia spowiednika, który zalecił doświadczonym w życiu mistycznym siostram spisanie własnych przeżyć wewnętrznych, na wzór swej mistrzyni duchowej – Świętej Teresy z Ávili. Karmelitanki tworzyły autobiografie, rozmyślenia, utwory poetyckie, tłumaczyły teksty liturgiczne, spisywały egzorty, kazania oraz nauki przełożonych, prowadziły kroniki, a także księgi metrykalne i gospodarcze. Zajmowały się również przepisywaniem do swych zeszytów tych modlitw, które szczególnie wpływały na ich duchowość. Kompilowały fragmenty rozmyślań, które uznawały za przydatne w życiu. Później zaczęły także przepisywać teksty wcześniej drukowane. Były to przede wszystkim medytacje o Męce Pańskiej oraz ćwiczenia rekolekcyjne, pochodzące głównie z XVIII wieku. Z polskich autorów karmelitańskich przepisywały głównie teksty ojca Stefana od Świętej Teresy (Kucharskiego, 1595–1653)<sup>80</sup> i ojca Bonawentury od Świętego Stanisława (Frezera, 1638–1687)<sup>81</sup>, spowiednika klasztoru warszawskiego<sup>82</sup>. Karol Górski zwrócił uwagę, że w latach 1680–1690 zaobserwować można w zakonie karmelitanek krakowskich tendencję

[...] do układania książeczek do nabożeństwa z „afektów” na końcu medytacji, z punktów do rozmyślań, zadawanych przez przełożone, z wyjątków z egzort, niektórych modlitw liturgicznych i prywatnych. W następnych pokoleniach te ostatnie zajmowały coraz więcej miejsca, aż wreszcie powstała w końcu XVIII w. książeczka do nabożeństwa bez medytacji, za to z modlitwami podczas mszy św., litaniami, modlitwami na różne okoliczności życia i „afektami”<sup>83</sup>.

Karmelitańskie autobiografie mistyczne tworzyły, oprócz Teresy od Jezusa (Anny Marii Marchockiej), Anny od Jezusa (Jadwigi Stobieńskiej) i Barbary od Najświętszego Sakramentu (Teofili Kretkowskiej-Zadzikowej), także Angelika od Najświętszego Sakramentu (Elżbieta Filipowiczówna) czy Teresa od Jezusa i Maryi (Melania Frąckiewiczówna).

Poezja polskich karmelitanek z XVII i XVIII wieku, wyrosła z doświadczeń religijnych wspólnoty klasztornej, z reguły była anonimowa, autorstwo zaś tylko

---

<sup>80</sup> T. Osmólski, *Konterfekt życia przykładnego*, [w:] Filip od św. Trójcy OCD, *Ozdoba Karmelu*, t. 3, Kraków 1747, s. 73–98; K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 16, Kraków 1898, s. 216–217; t. 20, Kraków 1905, s. 354–355.

<sup>81</sup> T. Osmólski, *Konterfekt życia przykładnego*, dz. cyt., s. 156–166.

<sup>82</sup> K. Górski wspominał też o innych autorach traktatów, medytacji, podręczników i pism ascetycznych zakonu karmelitańskiego. Zob.: K. Górski, *Teologia ascetyczno-mistyczna...*, dz. cyt., s. 458–460.

<sup>83</sup> K. Górski, *Studia i materiały...*, dz. cyt., s. 261.

niektórych utworów poetyckich odnotowują kroniki tego zakonu<sup>84</sup>. Spośród karmelitanek krakowskich utwory poetyckie pisała Angela Teresa od Najświętszego Sakramentu (Krystyna Mosińska)<sup>85</sup>, która „składała sama wiersze nabożne i dobre rzeczy wyrażające, piosneczki także nabożne składała, osobiwie na Narodzenie Pańskie, z ukontentowaniem zgromadzenia”<sup>86</sup> oraz „miała »sposobność i ducha do przedstawień duchownych podczas rekreacji exordynarnych, do czego jej zażywno, w czym niemało pracy zażywała, sposobiąc do tych aktów rzeczy służące«”<sup>87</sup>.

Karmelitanki układały pieśni głoszące pochwałę swej patronki i mistrzyni duchowej – Świętej Teresy z Ávili. Utwory te znajdują się w kodeksach rękopiśmiennych przechowywanych między innymi w Bibliotece Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej<sup>88</sup> oraz w Bibliotece Jagiellońskiej<sup>89</sup>. Na uwagę zasługuje parafraza *Glosy* Świętej Teresy z Ávili, zamieszczona w kodeksie rękopiśmiennym karmelitanek krakowskich<sup>90</sup>, podejmująca wątek umierania z żalu i tęsknoty za Chrystusem. *Glosa* tłumaczona była już w XVII wieku, ale pozostała tylko w odpisach. Najdawniejsze przekłady tego tekstu zawierają dwa rękopisy: z Biblioteki Ossolińskich, Ms. 1150, i z Biblioteki Jagiellońskiej, o sygn. 3650. Oprócz dwóch przekładów *Glosy* istnieją jeszcze swobodniejsze adaptacje, będące utworem tym inspirowane: *Dla Twojej, Jezu, miłości...*, *Co dziś widzę, co słyszę, czemu się dziwuję...*, *Panna w głos woła, tak miłością pała, Panna śpiewa a omdlewa...*, *Dusza żąda, śródaków szuka...*<sup>91</sup>.

Duchową więź ze Świętą Teresą polskie karmelitanki przedstawiły również w licznych utworach poetyckich, zwłaszcza w tych, które dedykowały bezpośrednio

<sup>84</sup> K. Targosz, *Piórem zakonniczy*, dz. cyt., s. 291. S. Nieznanowski zaznaczył, że nazwiska niektórych karmelitańskich autorek i kopistek wraz z ich notami biograficznymi ustalić można było jedynie na podstawie żywotów rękopiśmiennych i kronik klasztornych. Zakonnice czasami składały podpis pod utworem, jednak nadal pozostawały anonimowe. Ich imiona zakonne trudno dziś zidentyfikować z uwagi na szczątkowe dochowanie się metryk. Zob.: S. Nieznanowski, *Siedemnastowieczne kolędy karmelitańskie*, dz. cyt., s. 301–305.

<sup>85</sup> Angela Teresa od Najświętszego Sakramentu (Krystyna Mosińska; 1638–1702), habit zakonny otrzymała w 1663 roku. Zob.: H.C. Gil OCD, *Słownik polskich karmelitanek bosych 1612–1914*, Kraków 1999, s. 37–38.

<sup>86</sup> Cyt. za: M. Borkowska OSB, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002, s. 316.

<sup>87</sup> Cyt. za: H.C. Gil OCD, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997, s. 88. M. Borkowska zaznaczyła, że Mosińska była „pierwszą znaną z imienia organizatorką klasztornej teatru” (M. Borkowska OSB, *Panny siostry...*, dz. cyt., s. 316).

<sup>88</sup> Zob.: *Inwentarz Rękopisów Biblioteki SS. Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej*, oprac. Benignus od Chrystusa Króla OCD, Czerna 1960.

<sup>89</sup> W. Wiśtock, *Katalog Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 2: *Rękopisy 1876–4176. Index*, Kraków 1877–1881, s. 778–779.

<sup>90</sup> Zob.: rkps BJ z 1741 roku, sygn. 3642; zob. także: K. Kaczor-Scheitler, *Mystycyzm hiszpański w piśmiennictwie...*, dz. cyt., s. 157–158.

<sup>91</sup> Zob.: rkps BJ, sygn. 3643 I; rkps BKB, sygn. 156. Zob.: K. Kaczor-Scheitler, *Mystycyzm hiszpański w piśmiennictwie...*, dz. cyt., s. 158–159; zob. także: M. Hanusiewicz, *Polskie barokowe przekłady...*, dz. cyt., s. 241–257.

Reformatorka Karmelu<sup>92</sup>. Wyrażały w nich zachwyt nad postawą Świętej, kierowały do niej modlitwy, a nawet starały się podjąć z nią „dialog”. Należy zaznaczyć, że wewnętrzne zdialogizowanie tekstu uważało się za jedną z najbardziej charakterystycznych cech pisarstwa Świętej Teresy<sup>93</sup>. Do istotnych tematów wielu pieśni polskich karmelitanek należał obraz ekstazy Świętej, stanu charakteryzującego się wzniesieniem ponad siebie i całkowitym zatopieniem w Bogu, który trafnie przedstawia rzeźba Giovanniego Lorenza Berniniego (1598–1680) *Zachwycenie Świętej Teresy*<sup>94</sup>.

Niektóre karmelitańskie utwory poetyckie przeznaczone były w klasztorach do recytacji oraz śpiewu, jednak tylko przy użyciu niskiego tonu, co podkreśliła Święta Teresa z Ávili, dając wskazówki wizytatorom klasztorów:

Niech zbada, czy się przy recytowaniu brewiarza zachowuje przepisane pauzy i czy śpiewa się głosem umiarkowanym stosownie do naszego powołania i zbudowania bliźnich. Śpiewanie zbyt wysokim głosem przynosi wiele szkody: pierwszą, że nie miło brzmi, gdyż nut nie używamy, drugą, że nie zgadza się to z prostotą i z duchem naszego życia. Jeśliby się na to nie zważało, zatraci się właściwy umiar i taki śpiew będzie tylko roztargnieniem dla słuchających<sup>95</sup>.

Karmelici bosci uprawiali własną twórczość pisarską. Stefan od Świętej Teresy (Kucharski) pisał i dyktował oryginalne traktaty mistyczne oparte na własnych przeżyciach. Był autorem 27 traktatów moralnych i ascetycznych, z których żaden nie ukazał się drukiem, ale kilka rękopisów ocalało<sup>96</sup>. Bonawentura od Świętego Stanisława (Frezer) był autorem pism, a wśród nich traktatu o trzech cnotach teologicznych, listów duchowych, kazań i medytacji, które również nie zostały wydane<sup>97</sup>. Ireneusz od Zwiastowania przełożył 65 listów Świętej Teresy z Ávili i wydał je w Krakowie w 1672 roku. Pisma Świętego Jana od Krzyża przełożył z hiszpańskiego na łacinę ojciec Andrzej od Jezusa (Brzechwa, 1598–1640) i wydał w Kolonii w 1639 roku.

Oprócz pism ascetyczno-mistycznych, jakie powstały na podstawie osobistych przeżyć lub z nakazu, polscy karmelici bosci z XVII wieku podejmowali również próby

<sup>92</sup> Utwory te potraktować można jako serie wierszy na ten sam temat.

<sup>93</sup> T. Álvarez, *Wprowadzenie do nauki św. Teresy*, przeł. E. Bielecki, Warszawa 1982, s. 44–45. Warto w tym miejscu wskazać jedną z książek na temat figur i symboli w mistycznym języku Teresy z Ávili nieżyjącego już znawcy tematyki: G. Chiappini, *Figure e simboli nel linguaggio mistico di Teresa de Ávila. Le «Moradas del castillo interior»*, Genova 1987.

<sup>94</sup> Zob.: R.T. Petersson, *The Art of Ecstasy. Teresa, Bernini, and Crashaw*, New York 1970, s. 45–59, 84–95; K. Kalinowski, *Zagadnienia interpretacji św. Teresy Berniniego (Na marginesie artykułu W. Ranke „Berninis Heilige Teresa”)*, [w:] *Interpretacje dzieła sztuki. Studia i dyskusje*, Warszawa – Poznań 1976, s. 162–167.

<sup>95</sup> Św. Teresa od Jezusa, *Sposób wizytowania klasztorów*, [w:] tejże, *Dzieła*, z hiszpańskiego przeł. H.P. Kossowski, wyd. 3, t. 3, Kraków 1995, s. 214.

<sup>96</sup> T. Osmólski, *Konterfekt życia przykładowego*, dz. cyt., s. 84 i nast.

<sup>97</sup> Tamże, s. 156 i nast.

monograficznych opracowań zagadnień szczegółowych lub ułożenia podręcznika<sup>98</sup>. Byli także autorami kazań. Najwięcej, bo aż dwanaście drukowanych kazań pozostało po sobie Aleksander od Jezusa (Andrzej Kochanowski, 1618–1667), pochodzący ze słynnej literackiej dynastii Kochanowskich. Z tego stulecia znani byli także inni kaznodzieje karmelitańscy: Hieronim od Świętego Jacka (Andrzej Cyrus), Mikołaj od Świętego Ducha (Mikołaj Kmita) i Anioł od Świętej Teresy<sup>99</sup>.

\*

Spuścizna Świętej Teresy z Ávili stanowiła inspirację nie tylko dla polskich karmelitanek i karmelitów bosych z XVII i XVIII wieku. Zasięg oddziaływania jej pism był znacznie szerszy. Na uwagę zasługuje utwór okolicznościowy, który powstał w 41. rocznicę śmierci Świętej (4 października 1582) i nawiązywał do pierwszej rocznicy jej kanonizacji (22 marca 1622). Jest nim *Tryumf Świętej Teresy Fundatorki Zakonników Karmelitów Bosych*<sup>100</sup>, składający się z trzech wierszy opatrzonych tytułami: *Wzywanie Niebieskich Duchów przez Anioła Stróża*, *Oblubieniec zaprasza Świętą Teresę na chwalebne gody* i *Wóz tryumfalny św. Teresy*. Zawarte w panegiryku teksty nie są oryginalne, stanowią jedynie przekład z łaciny. Co więcej, ich autor nie był karmelitą. Z karty tytułowej rękopisu dowiadujemy się, że tłumaczenia dokonał Walenty Chuchrecki<sup>101</sup>, student nauk wyzwolonych i filozofii<sup>102</sup>, który dzieło to dedykował Krystynie od Świętego Michała (z Lowanium), przeoryszy krakowskiego konwentu. Panegiryk wyrósł z lektury *Pisma Świętego*, przede wszystkim z *Pieśni nad pieśniami*, z przypowieści ewangelicznych, *Apokalipsy Świętego Jana*, nawiązywał także do dzieł Świętej Teresy z Ávili.

Pod wpływem hiszpańskich lektur rozbudzały się aspiracje mistyczne również polskich poetów, choć trudno jednoznacznie stwierdzić, czy tworzyli oni poezję mistyczną<sup>103</sup>. Dochodziły one do głosu w *Pochodni miłości Bożej z pięcią strzał ognistych*

<sup>98</sup> Filip od św. Trójcy OCD, *Ozdoba Karmelu*, dz. cyt., s. 419–423.

<sup>99</sup> Zob.: A. Nowicka-Struska, *Ex fumo in lucem*, dz. cyt.; też, *Klio znaczy chwalić. Historia, czasy i ludzie w siedemnastowiecznych pogrzebowych kazaniach karmelitańskich*, [w:] *Karmelici bosci w Polsce 1605–2005*, dz. cyt., s. 49–105.

<sup>100</sup> *Tryumf Świętej Teresy, Fundatorki Zakonników Karmelitów Bosych. Z łacińskiego na polskie przełożony przez Walentego Chuchreckiego w naukach wyzwolonych i filozofiej studenta Jej Mości Pannie Krystynie od św. Michała Przeoryszy. Konsekrowany Roku Pańskiego 1623, dnia 5 październ[ika]*, rkps BKB, sygn. 289.

<sup>101</sup> W Krakowie w 1626 roku wydał on też dwa utwory okolicznościowe: *Epithalamium na wesele Andrzeja z Niewiarowa Niewiarowskiego z Maryną z Lipia Lipską* oraz *Nenię abo żalobną pamiątkę*. Zob.: K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 14, Kraków 1896, s. 229, 569.

<sup>102</sup> Dokumentem potwierdzającym te informacje jest księga studentów Uniwersytetu Krakowskiego: *Die 15 januarii (1621). Per. D. Vitelium: Valentinus Laurentii Chuchreczki Sandecensis d[ioecesis] Cra[coviensis] gr.[ossus] 3*, [w:] *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, red. G. Zathay, współpr. H. Barycz, t. 4, Cracoviae 1950, s. 75.

<sup>103</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski...*, dz. cyt., s. 191.

Kaspra Twardowskiego<sup>104</sup>. Poemat ten wieńczy tryptyk zawierający alegoryczny opis duchowej przemiany bohatera: od stanu grzechu (*Lekcje Kupidynowe*, 1617), przez pokutę i nawrócenie (*Łódź młodzi...*, 1618), do inicjacji mistycznej (*Pochodnia miłości Bożej...*, 1628)<sup>105</sup>. Z kolei Samuel Twardowski ze Skrzypny w poemacie *Nadobna Paskwalina z hiszpańskiego świeżo w polski przemieniona ubiór* (1655) przedstawił etapy drogi duchowej: *via purgativa*, *via illuminativa*, *via unitiva*, które pokonywała tytułowa bohaterka<sup>106</sup>. Wpływy mistyczne widoczne są także w poezji łańciskiej Macieja Kazimierza Sarbiewskiego (*Lyricorum libri IV. Epodon Liber unus alterque epigrammatum*, Rzym 1643, Kolonia 1659) oraz w *Emblematach* Zbigniewa Morsztyna<sup>107</sup>. Znane były także innym polskim twórcom z XVII i XVIII wieku, między innymi Sebastianowi Grabowieckiemu, Stanisławowi Grochowskiemu, Aleksandrowi Teodorowi Lackiemu, Mikołajowi Mielezce, Elżbiecie Drużbackiej i Konstancji Benisławskiej<sup>108</sup>.

### Kult Świętej Teresy w polskich ośrodkach karmelitańskich

Kult Świętej Teresy z Ávili w polskich ośrodkach karmelitańskich w XVII i XVIII wieku był niezwykle żywy<sup>109</sup>. Wiązał się z potrzebą sprowadzenia do Polski karmelitanek oraz zaszczepienia na gruncie polskim duchowości terezańskiej. Wraz z ich

<sup>104</sup> K. Kaczor-Scheitler, *Medytacyjny wykład o miłości Bożej w świetle poematu Kaspra Twardowskiego „Pochodnia miłości Bożej z pięcią strzał ognistych”*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 22: 2013, nr 4, s. 5–26.

<sup>105</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski...*, dz. cyt., s. 191. Według J. Sokołowskiej K. Twardowski w tych trzech poematach, stanowiących wzajemnie uzupełniający się cykl, podjął tematykę mistyczną. J. Sokołowska, *„Jesteś, któryś jest, wieczny, niepojęty...” Człowiek wobec Boga w poezji polskiego baroku*, [w:] *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983, s. 97. R. Montusiewicz uznał z kolei, że dwa poematy Twardowskiego, *Łódź młodzi...* oraz *Pochodnia miłości Bożej...*, zapoczątkowują w polskiej poezji barokowej nurt liryki mistycznej. R. Montusiewicz, *Biblia w „ogrodzie mistycznym”*. Uwagi o poezji Kaspra Twardowskiego, [w:] *Biblia a literatura*, red. S. Sawicki, J. Gotfryd, Lublin 1986 (Zakład Badań nad Literaturą Religijną, nr 12), s. 189.

<sup>106</sup> P. Urbański, *Glosy do „Nadobnej Pasqualiny”*, [w:] tegoż, *Natura i łaska w poezji polskiego baroku. Okres potrydencki. Studia o tekstach*, Kielce 1996, s. 132–133; A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski...*, dz. cyt., s. 191.

<sup>107</sup> A. Nowicka-Jeżowa, *Barok polski...*, dz. cyt., s. 191.

<sup>108</sup> Zob.: m.in. A. Uścińska, *Konteksty mistyczne „Pieśni sobie śpiewanych” Konstancji Benisławskiej*, „Inskrypcje”, t. 1: 2013, z. 1, 11–23; K. Kaczor-Scheitler, *„Nabożne westchnienia” Mikołaja Mielezki wobec piśmiennictwa ascetyczno-mistycznego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica”, t. 30: 2015, nr 4, s. 5–27; też, *Recepcja pism św. Teresy z Avila w twórczości poetów świeckich XVII i XVIII wieku*, [w:] *W relacji przyjaźni. XVIII Dni Duchowości ze Świętą Teresą od Jezusa, 13–15 maja 2015*, red. J.W. Gogola OCD, Kraków 2016, s. 225–263; A. Demkowicz, *Utwory religijne Konstancji Benisławskiej a tradycja mistyki hiszpańskiej (św. Teresa z Ávili, św. Jan od Krzyża)*, „Tematy i Konteksty” 2016, nr 6(11), s. 317–329; K. Żukowska, *Źródła poezji Konstancji Benisławskiej. Barokowa elegia pokutna a „Pieśni sobie śpiewane”*, „Meluzyna”, t. 6: 2019, nr 1(10), s. 39–51.

<sup>109</sup> H.C. Gil OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa...*, dz. cyt., s. 347–378.

przybyciem do Polski (1612) rozpoczęła się popularyzacja postaci Świętej i recepcja jej doktryny. Kult ten łączył się także z rozpowszechnianiem się na gruncie polskim pism mistyczki hiszpańskiej.

Ośrodkami czci Reformatorki były w Polsce kościoły karmelitów i karmelitanek bosych, w których „ten kult się koncentrował i stąd promieniował na okolice”<sup>110</sup>. Świadczą o tym ołtarze Świętej Teresy oraz łaski za sprawą jej wstawiennictwa. Do głównych ośrodków kultu należały: Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Krakowie, w którym zgodnie z inwentarzem z 1703 roku było siedem ołtarzy, a wśród nich ołtarz Świętej Teresy. Zamieszczony był w nim obraz Przebicia serca Świętej Teresy (*Transverberationis*), nawiązujący do ekstazy opisanej przez nią w autobiografii (*Życie* 29, 13). Kolejne świątynie wiążące się z kultem Świętej Teresy z Ávili to: kościół Matki Bożej Szkaplerznej w Lublinie, kościół Świętego Michała Archanioła we Lwowie, kościół Świętych Michała i Józefa w Krakowie, kościół Świętego Józefa w Poznaniu, który posiadał relikwię Świętej Teresy, ofiarowaną przez ojca Andrzeja od Jezusa (Brzechwę), kościół Świętej Teresy w Przemyślu, kościół Zbawiciela w Wiśniczu, kościół Matki Boskiej Zwycięskiej w Kamieńcu Podolskim, kościół Świętej Teresy w Wilnie, kościół pod wezwaniem proroka Eliasza w Czernej, kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Berdyczowie, kościół Świętego Michała w Wiśniowcu, kościół Wniebowzięcia NMP w Warszawie, kościół Wniebowzięcia NMP w Głębokiem, kościół Świętego Krzyża w Grodnie<sup>111</sup>.

Ośrodkami kultu Świętej Teresy były także kościoły klasztorne karmelitanek bosych. Ich pierwszy klasztor założony został w Krakowie przy kościele Świętego Marcina. Kościół ten jednak został rozebrany w roku 1638, a na jego miejscu zbudowano inny, pod wezwaniem Świętych Marcina i Józefa, który poświęcono w roku 1645. Nie znamy opisu jego wnętrza, można jednak przypuszczać, że znajdował się w nim ołtarz Świętej Teresy, zwłaszcza że jej kult w klasztorze był bardzo żywy. W XVIII wieku zakon przeniesiono do klasztoru o tej samej regule na przedmieście Krakowa Wesoła, przy kościele pod wezwaniem Świętej Teresy i Świętego Jana od Krzyża. Klasztor wraz z kościołem pochodziły z fundacji Jana Szembeka i jego żony Ewy hrabiny z Leszczyńskich. Budowę obiektów rozpoczęto w 1717 roku<sup>112</sup>, a w 1725 uroczyście wprowadzono zakonnicę<sup>113</sup>. W krakowskim klasztorze na Wesołej, obecnie jedynym w Polsce pod wezwaniem Świętej Teresy<sup>114</sup>, znajduje się ołtarz główny z obrazem przedstawiającym Przebicie serca Świętej Teresy.

<sup>110</sup> Tamże, s. 351.

<sup>111</sup> Wykaz kościołów podają za: H.C. Gil OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa...*, dz. cyt., s. 351–358.

<sup>112</sup> Istnieją też wzmianki, że klasztor został założony w 1715 roku.

<sup>113</sup> B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów bosych...*, dz. cyt., s. 669–670.

<sup>114</sup> *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i w Rusi. Ich początek, rozwój i tułactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*, t. 4: *Kraków. II. Klasztor S.M. Teresy i S. Jana od Krzyża*, wyd. R. Kalinowski OCD, Kraków 1904, s. 258–263. Na kamieniu węgielnym znajduje się napis, że klasztor ten jest pod wezwaniem Świętej Teresy, nie ma zaś wzmianki o Świętym Janie od Krzyża.



W ciągu XVII wieku liczba klasztorów karmelitanek bosych znacznie wzrosła. Oprócz krakowskiego klasztoru Świętego Marcina powstały jeszcze dwa w Lublinie, cztery pozostałe – w Wilnie, we Lwowie, w Warszawie i Poznaniu<sup>115</sup>. Ósmym i ostatnim, utworzonym przed kasatą (1782), był wspomniany wcześniej klasztor przy ulicy Kopernika w Krakowie na Wesołej (1725), który zachował się do dzisiaj<sup>116</sup>. W Lublinie założony został (1624) klasztor Świętych Józefa i Teresy. Pod tym samym wezwaniem powstały klasztory w Wilnie (1638) oraz we Lwowie (1642). Kościół we Lwowie miał trzy ołtarze: NMP, Świętego Józefa i Świętej Teresy. Obiekty te, klasztor i kościół, zostały spalone w 1648 roku przez Kozaków. W drugiej połowie XVII wieku wybudowano nowe, pod wezwaniem Matki Boskiej Loretańskiej. Karmelitanki lwowskie założyły klasztor w Warszawie pod wezwaniem Ducha Świętego i Świętej Teresy (1649). W drugim kościele, którego budowę rozpoczęto w roku 1696, znajdował się „ołtarzyk” Świętej Teresy. Z kolei o pierwotnym wyposażeniu kościołów Niepokalanego Poczęcia w Lublinie (klasztor założony w roku 1649) oraz Imienia Maryi w Poznaniu (klasztor założony w roku 1656) brak jakichkolwiek wiadomości.

Wyrazem kultu Świętej Teresy była także obchodzona na jej cześć w polskich kościołach karmelitańskich uroczystość odpustowa. Należała ona do największych świąt zakonu karmelitańskiego. Siostrom dawała sposobność do zastanowienia się, „jeżeli aby jak odrobiną do świętej Matki podobna”<sup>117</sup>. Do zasadniczych form kultu Świętej Teresy należały godzinki, litanie, nowenny i inne nabożeństwa jej poświęcone, autorstwa przede wszystkim polskich karmelitanek i karmelitów. Różne modlitwy i nabożeństwa do Świętej zawarte zostały również w rękopiśmiennych modlitewnikach karmelitanek bosych z XVII i XVIII wieku<sup>118</sup>. Najczęściej były to kopie nabożeństw już drukowanych. Pierwszy modlitewnik polski ku czci Świętej Teresy od Jezusa anonimowego karmelity bosego ukazał się w roku 1676, w związku z beatyfikacją Jana od Krzyża<sup>119</sup>. W oparciu o dzieła mistyczki powstawały regulaminy życia zakonnego, ćwiczenia rekolekcyjne, nauki i przestrogi<sup>120</sup>. Karmelitanki bose mają niewątpliwie ważny udział w propagowaniu kultu Reformatorki.

<sup>115</sup> Zob.: B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów bosych...*, dz. cyt., s. 627–684.

<sup>116</sup> Zob.: *Krótkie opisanie założenia klasztoru Panien Karmelitanek Bosych w Krakowie na Wesołej pod tytułem św. M.N. Teresy i B.O.N. Jana od Krzyża. Przez Jaśnie Wielm. Imci Pana i Dobrodzieja naszego wyfundowanego Roku Pańskiego od założenia 1717 w kwietniu, od Introdukcji 1725 w dzień św. Anny*, rkps BKB w Krakowie na Wesołej, sygn. 259; *Roczne dzieje klasztoru karmelitanek bosych przy Krakowie fundowanego pod tytułem seraficznej M.N. Teresy św. i B.O. Jana od Krzyża w Roku Pańskim MDCCXVII*, rkps BKB, sygn. 242; *Klasztory karmelitanek bosych...*, dz. cyt., t. 4, s. 239–290; B.J. Wanat OCD, *Zakon karmelitów bosych...*, dz. cyt., s. 669–684.

<sup>117</sup> H.C. Gil OCD, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce...*, dz. cyt., Kraków 1997, s. 110.

<sup>118</sup> H.C. Gil OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa...*, dz. cyt., s. 372.

<sup>119</sup> Zob.: *Nabożeństwo krótkie do Seraficznej Panny S. Teresy Matki Karmelitów i Karmelitanek Bosych i do S. Jana od Krzyża*, Kraków 1676.

<sup>120</sup> S. Ciesielska-Borkowska, *Mystycyzm hiszpański...*, dz. cyt., s. 138.

## Święta Teresa w sztuce

Popularyzacja myśli Świętej Teresy z Ávili następowała także poprzez sztukę. Na dynamiczny rozwój ikonografii przedstawiającej hiszpańską mistyczkę wpływ miały uroczystości beatyfikacji i kanonizacji zakonniczki. Za jej życia, w 1576 roku, karmelita bosy Juan de la Miseria (Jan od Nędzy, Jan Narduck, 1526–1616)<sup>121</sup> na polecenie swojego prowincjała ojca Hieronima Gracjana namalował w Sewilli pierwszy portret matki Teresy. Przedstawiał on zakonnicę w pozycji siedzącej, z rękami złożonymi do modlitwy. Jej wzrok skierowany został do gołębiczy będącej znakiem Ducha Świętego. Nad głową mistyczki widniał napis: *Misericordias Domini in (a)eternum cantabo* („Miłosierdzie Boże będę głosić po wiek wieków”)<sup>122</sup>. Z relacji wynika, że Teresa z Ávili po zobaczeniu swego portretu wyraziła niezadowolenie z powodu braku umiejętności malarza. Skierowała do niego następujący zarzut: „Niech ci Bóg wybaczy, bracie Juanie, że mnie namalowałeś taką brzydką i kaprawą”<sup>123</sup>. Choć portret Juana de la Miseria był wielokrotnie kopiowany i stanowił inspirację dla innych malarzy, to uważa się, że artyście zabrakło kunsztu. Bratu Juanowi de la Miseria nie udało się oddać bogatego wnętrza mistyczki ani jej piękna urody, na które zwrócił uwagę i wyraził je w dziele *La vida de la Madre Teresa de Jesus* spowiednik Świętej Teresy, jezuita Francisco de Ribera.

Oryginalny portret mistyczki znajduje się w Sewilli, jego zaś replika w Alcali, gdyż brat Juan de la Miseria wykonał również kopię z oryginału. Na podstawie prototypu sporządzone zostały w technice olejnej kopie wizerunku Świętej Teresy z Ávili dla karmelitańskich klasztorów w Europie i w Ameryce. Kilka z nich znajduje się w klasztorach karmelitów i karmelitanek bosych Polsce (Kraków, Czerna, Lublin, Warszawa, Poznań). Portret, który wykonał Juan de la Miseria, rozpowszechniono w technice akwaforty i miedziorytów. Pojawiły się one na frontyspisach wydawanych życiorysów i pism Świętej Teresy od Jezusa w Salamance (1588), Rzymie (1599, 1609, 1610), Paryżu (1602), Saragossie (1615), Wiedniu (1619), Antwerpii (1620), Krakowie (1665, 1681)<sup>124</sup>. Warto nadmienić, że twórcami jej portretów byli także europejscy malarze baroku, między innymi Peter Paul Rubens, José Ribera, Diego Velázquez, Bartolomé Esteban Murillo<sup>125</sup>.

<sup>121</sup> A. Cortijo Ocaña, A. Cortijo Ocaña, *Vida de la madre Catalina de Cardona por fray Juan de la Miseria. Un texto hagiográfico desconocido del siglo XVI (Bancroft Library, UCB, Fernán Núñez Collection, vol. 143)*, „Dicenda. Cuadernos de Filología Hispánica”, t. 21: 2003, s. 21–34.

<sup>122</sup> Zob. interpretację obrazu: B.J. Wanat OCD, *Wybrane przykłady z ikonografii św. Teresy od Jezusa*, „Itineria Spiritualia”, t. 4: 2011, s. 114; C. Eire, *The Life of Saint Teresa of Avila. A Biography*, Oxford 2019, s. 134.

<sup>123</sup> C. Eire, *The Life of Saint Teresa...*, dz. cyt., s. 134; *Realizm świętej Teresy od Jezusa*, <https://www.karmel.pl/realizm-swietej-teresy-od-jezusa/> (dostęp: 29.03.2021).

<sup>124</sup> Zob.: J.B. Wanat OCD, *Wybrane przykłady z ikonografii...*, dz. cyt., s. 114–115.

<sup>125</sup> Zob.: M. Salinger, *Representations of Saint Teresa*, „The Metropolitan Museum of Art Bulletin. New Series”, t. 8: 1949, nr 3 (listopad), s. 97–108.

Ulubionym tematem dla rzeźbiarzy, malarzy i grafików stała się mistyczna łaska przebicia serca Świętej Teresy, którą otrzymała, mając 45 lat, w klasztorze Wcielenia w Ávili. W latach 1647–1652 wyrzeźbił tę ekstazę (*Ekstaza Świętej Teresy*) w marmurze Giovanni Lorenzo Bernini (1598–1680)<sup>126</sup> na zamówienie kardynała Cornaro do jego kaplicy rodowej przy kościele Karmelitów Bosych Santa Maria della Vittoria w Rzymie. Dzieła tej kompozycji wykonywano w malarstwie monumentalnym, sztalugowym i witrażowym. W każdym klasztorze karmelitów i karmelitanek bosych znajdował się obraz Przebicia serca Świętej Teresy. Ten temat przedstawiały również liczne ryciny<sup>127</sup>.

Dużymi wartościami artystycznymi odznaczało się malarstwo brata Łukasza od Świętego Karola (z domu Charles Sibrecque, Lucca Sibrecque, 1612–1682), karmelitańskiego artysty flamandzkiego, który w czterdziestym roku życia, będąc wykształconym i uformowanym malarzem, wstąpił do zakonu karmelitów bosych<sup>128</sup>. Sprowadzony został przez przełożonych do Rzymu, gdzie w klasztorze Santa Maria della Scala założył pracownię i malował obrazy na zamówienie najpierw dla miejscowych klasztorów, później dla karmelitańskich klasztorów w Europie. Sześcioma wielkimi obrazami z życia Reformatorki przyozdobił kaplicę Świętej Teresy w klasztorze Santa Maria della Scala. Okresem jego największych osiągnięć artystycznych był pobyt w Rzymie. W latach 1668–1682 wykonywał obrazy dla karmelitańskich kościołów we Włoszech, a także realizował zamówienia dla różnych prowincji zakonu. Oprócz scen z Pisma Świętego i scen rodzajowych malował ołtarzowe obrazy świętych z Karmelu. Jego dzieła sztuki (*Ekstaza św. Teresy od Jezusa*) wykonane zostały dla dawnego klasztoru Świętego Michała Archanioła i Świętego Józefa w Krakowie z 1668 roku (obecnie znajdują się w kościele Świętej Katarzyny)<sup>129</sup> oraz do

<sup>126</sup> Zob. przyp. 94.

<sup>127</sup> Iwona Snopek w opracowanej ikonografii Świętej Teresy z Ávili z XVII–XVIII wieku w Polsce udokumentowała 55 ilustracji z zakresu malarstwa i grafiki sceny Przebicia serca św. Teresy od Jezusa. Zob.: I. Snopek, „Ikonografia św. Teresy z Avila w nowożytnej sztuce polskiej XVII–XVIII w. oraz piśmiennictwie tego czasu”, praca magisterska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2002, il. 70–125. Zob. na ten temat: B.J. Wanat OCD, *Wybrane przykłady z ikonografii...*, dz. cyt., s. 117.

<sup>128</sup> Brat Łukasz od Świętego Karola (Charles Sibrecque, Lucca Sibrecque) urodził się w 1612 roku w Nivelles koło Brukseli. Do zakonu karmelitów bosych wstąpił około 1652 roku, profesję złożył 25 maja 1654 roku w klasztorze Świętego Alberta w Lowanium. Zmarł w Rzymie w 1682 roku. Zob.: B.J. Wanat OCD, *Kult św. Józefa Oblubieńca NMP u karmelitów bosych w Krakowie*, Kraków 1981, s. 88; tenże, *Wybrane przykłady z ikonografii...*, dz. cyt., s. 117.

<sup>129</sup> Według ustaleń B.J. Wanata: „Ok. 1700 r. zbudowano św. Teresie barokowy ołtarz z dębnickiego marmuru. Do arkadowego retabulum nie nadawał się już prostokątny obraz św. Teresy, namalowany przez br. Łukasza. Najprawdopodobniej wtedy wykonano kopię z oryginału, dostosowaną do wymiarów nowego ołtarza, która – wraz z ołtarzem – od 1874 r. znajduje się w kościele Św. Katarzyny w Krakowie. Obraz ten w swej konstrukcji kompozycyjnej ma bliskie analogie, a nawet identyczność, z obrazem br. Łukasza w kościele Santa Maria della Scala w Rzymie” – B.J. Wanat OCD, *Kult św. Józefa Oblubieńca...*, dz. cyt., s. 94.

głównego ołtarza kościoła Karmelitów Bosych w Przemyślu z 1670 roku<sup>130</sup>. Obraz ten przedstawia postać Świętej Teresy z aniołkami podtrzymującymi jej płaszcz.

Karmelitański malarz z XVII wieku do tej pory nie doczekał się naukowego opracowania swej artystycznej działalności, brakuje też pełnego katalogu z jego obrazami, które do dzisiaj przyozdabiają karmelitańskie klasztory i kościoły: Santa Maria della Scala w Rzymie, San Silvestro w Monte Compatri, San Silvestro w Caprarola oraz w Monte Virginio<sup>131</sup>. Ustalono istnienie w tych ośrodkach przynajmniej 23 obrazów brata Łukasza. Spośród nich wymienić należy między innymi następujące dzieła sztuki: *Święci Józef i Teresa od Jezusa – orędownicy* (Monte Virginio, Włochy, erem karmelitów bosych), *Zaślubiny mistyczne Świętej Teresy od Jezusa* (Rzym, kościół Karmelitów Bosych), *Wizja Świętej Teresy od Jezusa* (Rzym, kościół Karmelitów Bosych Santa Maria della Scala)<sup>132</sup>. Lista obrazów brata Łukasza z pewnością powiększyłaby się za sprawą rzetelnych badań i kwerend historyków sztuki w różnych prowincjach zakonu karmelitańskiego.

## Zakończenie

Badania nad dorobkiem polskiego Karmelu z XVII i XVIII wieku mają już prawie stuletnią tradycję i wciąż przeżywają renesans. Największe zainteresowanie budzą przede wszystkim autobiografie mistyczne karmelitanek, poezja zakonna oraz pisma ascetyczno-mistyczne karmelitów bosych.

Na podstawie rekonstrukcji wpływu spuścizny Świętej Teresy z Ávili na polskie piśmiennictwo karmelitańskie można wysnuć wnioski, że polskie zakonnice kształtowały swe życie wewnętrzne w oparciu o niezwykle sugestywne dzieła Reformatorki. Jej duchowość, przenikając do tekstów kręgu klasztornego oraz do poezji barokowej, wzbogaciła polskie piśmiennictwo o wiele subtelnych wzorców przeżywania *sacrum*. Dużą popularnością cieszy się zatem od lat badanie tych afiliacji. Przykłady powiązań polsko-hiszpańskich w złotym wieku w Hiszpanii i baroku w Rzeczypospolitej oraz wzajemnych relacji europejskich karmelitańskiej szkoły życia wewnętrznego sytuują problematykę badawczą w kontekście komparatystycznym. Bez niego studia nad duchowością potrydencką nie zapowiadają oczekiwanych rezultatów.

## Bibliografia (wybór)

Álvarez T., *Wprowadzenie do nauki św. Teresy*, przeł. E. Bielecki, Warszawa 1982.

Borkowska M. OSB, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002.

<sup>130</sup> B.J. Wanat OCD, *Kult św. Józefa Oblubieńca...*, dz. cyt., s. 89–91, 93–94; tenże, *Wybrane przykłady z ikonografii...*, dz. cyt., s. 117.

<sup>131</sup> B.J. Wanat OCD, *Kult św. Józefa Oblubieńca...*, dz. cyt., s. 87–88.

<sup>132</sup> Album obrazów brata Łukasza od Świętego Karola. Dokumentacji fotograficznej dokonali ojciec Girolamo Salvatico i ojciec Michał Machejek OCD. Cyt. za: B.J. Wanat OCD, *Kult św. Józefa Oblubieńca...*, dz. cyt., s. 88.

- Borkowska M. OSB, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996.
- Chiappini G., *Figure e simboli nel linguaggio mistico di Teresa de Ávila. Le «Moradas del castillo interior»*, Genova 1987.
- Ciesielska-Borkowska S., *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939 (Rozprawy Wydziału Filologicznego PAU, t. 66, nr 1).
- Czyż A., *Poezja rękopisów karmelitańskich (Z dziejów polskiej literatury mistycznej)*, „Przegląd Powszechny” 1984, nr 11, s. 216–227.
- Czyż A., *Rojny i gwarny blask kultury. Literacka „varietas” i historyczne „multum” tekstów*, Siedlce 2019.
- Czyż A., *Światło i słowo. Egzystencjalne czytanie tekstów dawnych*, Warszawa 1995.
- Eire C., *The Life of Saint Teresa of Avila. A Biography*, Oxford 2019.
- Filek O. OCD, *Nauka i nauczanie w zakonach karmelitańskich*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*, Lublin 1975, s. 367–390.
- Gil H.C. OCD, *Karmelitanki bose w Polsce*, Kraków 2011.
- Gil H.C. OCD, *Kult św. Teresy od Jezusa w polskich ośrodkach karmelitańskich w XVII do XIX*, [w:] *Otrzymałam ducha mądrości. Księga pamiątkowa z okazji ogłoszenia św. Teresy od Jezusa Doktorem Kościoła Powszechnego*, red. O. Filek OCD, Kraków 1972, s. 347–378.
- Gil H.C. OCD, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997.
- Gogola J.W. OCD, *Życie mistyczne Teresy od Jezusa Marchockiej karmelitanki bosej 1603–1652. Studium z duchowości karmelitańskiej*, Kraków 1995.
- Górski K., *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1: 966–1795, Lublin 1962.
- Górski K., *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980.
- Gryga S., *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 1: *Wcześni pisarze XVI wieku*, Kraków 1987.
- Grześkowiak R., Gwóźdź J., Nowicka-Struska A., *Karmelitańskie adaptacje „Pia desideria” Hermana Hugona z XVII i XVIII wieku*, Warszawa 2020 (Lubelska Biblioteka Staropolska. Series Nova, t. 4).
- Hanusiewicz M., *Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku*, Lublin 1998.
- Hanusiewicz M., *Wyobrażenia i erudycja w karmelitańskich pieśniach o Miłości Bożej*, „Barok”, t. 5/1: 1998, nr 9, s. 191–201.
- Kaczor-Scheitler K., *Marianna Marchocka a św. Teresa z Avila*, Poznań 2009.
- Kaczor-Scheitler K., *Mistycyzm hiszpański w piśmiennictwie polskich karmelitanek XVII i XVIII wieku*, Łódź 2005.
- Kaczor-Scheitler K., *Recepcja pism św. Teresy z Avila w twórczości poetów świeckich XVII i XVIII wieku*, [w:] *W relacji przyjaźni. XVIII Dni Duchowości ze Świętą Teresą od Jezusa, 13–15 maja 2015*, red. J.W. Gogola OCD, Kraków 2016, s. 225–263.
- Kaczor-Scheitler K., *Rękopiśmienne zbiory krakowskiej Biblioteki Karmelitanek Bosych*, [w:] *Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007 (Nauka – Dydaktyka – Praktyka, t. 100), s. 160–166.
- Nieznanowski S., *Barokowe kołеды polskie*, [w:] *Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane Profesorowi Januszowi Pelcowi*, red. B. Otwinowska, A. Nowicka-Jeżowa, J. Kowalczyk i A. Karpiński, t. 1, Warszawa 1993, s. 113–121.

- Nieznanowski S., *Przyczynek do dziejów folkloru zakonnego w XVII wieku*, [w:] *Z przeszłości. Secretum Psalterii*, z rękopisów wyd. i oprac. H. Kowalewicz, Warszawa 1977, s. 151–174.
- Nieznanowski S., *Stan prac nad edycją kołęd polskich XVII–XVIII wieku*, [w:] *Z kołędą przez wieki. Kołеды w Polsce i w krajach słowiańskich*, red. T. Budrewicz, S. Koziara i J. Okoń, Kraków – Tarnów 1996, s. 83–87.
- Niklewiczówna K., *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*, red. T. Michałowska i J. Ślaski, Wrocław 1977, s. 91–110.
- Nowicka-Jeżowa A., *Barok polski między Europą i Sarmacją*, cz. 1: *Profile i zarysy całości*, Warszawa 2009–2011.
- Nowicka-Jeżowa A., *Drugi duchowe katolicyzmu polskiego na mapie potrydenckiej Europy – spojrzenie wstępne*, [w:] *Drugi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2016, s. 7–18.
- Nowicka-Jeżowa A., *Feniks w popiołach. Uwagi o kulturze religijnej drugiej połowy XVII wieku*, [w:] *Literatura i kultura polska po „potopie”*, red. B. Otwinowska i J. Pelc, przy współudziale B. Fałęckiej, Wrocław 1992 (Studia Staropolskie, t. 56), s. 121–137.
- Nowicka-Jeżowa A., *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*, Lublin 1992 (Zakład Badań nad Literaturą Religijną, t. 20).
- Nowicka-Struska A., *Duchowość i piśmiennictwo karmelitańskie w Polsce XVII i XVIII wieku*, [w:] *Drugi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2016, s. 344–393.
- Popławska H., *Kultura literacka karmelitanek bosych w Polsce (XVII–XVIII wiek)*, Gdańsk 2006.
- Popławska H., *„Zabawa wesolo-nabożna przyszlých obywatelów nieba”. Nad siedemnastowiecznymi sylwami karmelitanek bosych*, [w:] *Literatura polskiego baroku. W kręgu idei*, red. A. Nowicka-Jeżowa, M. Hanusiewicz i A. Karpiński, Lublin 1995, s. 133–159.
- Salinger M., *Representations of Saint Teresa*, „The Metropolitan Museum of Art Bulletin. New Series”, t. 8: 1949, nr 3 (listopad), s. 97–108.
- Tommaso della Croce OCD, *Święta Teresa i prądy duchowe jej czasów*, przeł. z włoskiego A. Bodzenta OCD, [w:] *Mater spiritualium. Studia nad doktryną św. Teresy od Jezusa*, red. O. Filek OCD, Kraków 1974, s. 11–62.
- Wanat B.J. OCD, *Wybrane przykłady z ikonografii św. Teresy od Jezusa*, „Itineria Spiritualia”, t. 4: 2011, s. 111–125.

## **On the influence of the legacy of Saint Teresa of Ávila on the literature and culture of the Polish Baroque**

### **Abstract**

The subject of this article is to discuss the penetration of influences of Spanish mysticism, in particular, the works of Saint Teresa of Ávila, on the literature and culture of the Polish Baroque. The intercultural influence of Spanish mysticism on Polish artists is reflected in the translations of the writings of Saint Teresa of Ávila. The considerations focus on the influence of the mysticism of Saint Teresa on mystical autobiographies and anonymous poetry of Carmelite nuns from Krakow from the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries. The reflection also covers



the centres of the veneration of the saint in Poland, in services and prayer books, and her popularisation through art. Mystical influences are also visible in the poetry of the 17<sup>th</sup> and 18<sup>th</sup> centuries, including poetry by Kasper Twardowski, Sebastian Grabowiecki, Stanisław Grochowski, Mikołaj Mieleszko, Zbigniew Morsztyn, Maciej Kazimierz Sarbiewski, Elżbieta Drużbacka, and Konstancja Benisławska. The Polish-Spanish ties situate the research issues undertaken in a comparative context, without which the studies on post-Tridentine spirituality would not have produced real achievements.

**Słowa kluczowe:** mistycyzm hiszpański, Święta Teresa z Ávili, związki polsko-hiszpańskie, piśmiennictwo karmelikańskie, poeci polskiego baroku, duchowość potrydencka

**Keywords:** Spanish mysticism, Saint Teresa of Ávila, Polish-Spanish ties, Carmelite writing, Polish Baroque poets, post-Tridentine spirituality